

PAWEŁ SAWIŃSKI
(Poznań)

ŁUKI TRIUMFALNE I HONORYFIKACYJNE JAKO FORMA UCZCZENIA CZŁONKÓW RODZINY CESARSKIEJ W OKRESIE PRYNCYPATU AUGUSTA I TYBERIUSZA*

I. WPROWADZENIE

Jednym z najbardziej znanych pomników komemoratywnych wznoszonych przez Rzymian w celu materialnego upamiętnienia dokonań wybitnych jednostek był łuk, mający najczęściej formę wolno stojącej bramy zwieńczonej dekoracją statuaryczną¹. Przedmiotem rozważań w niniejszym artykule będą łuki, które wystawiano na terenie Rzymu, Italii oraz prowincji na cześć członków rodziny cesarza w okresie rządów pierwszych dwóch princepsów. Poza sferą moich zainteresowań znalazły się natomiast te monumenty, które dedykowano bezpośrednio Augustowi lub Tyberiuszowi. Koncentruję się tu przede wszystkim na okolicznościach wystawienia łuków, symbolice i przesłaniu dekoracji statuarycznej oraz próbuję określić ich lokalizację, która w niektórych przypadkach wywołuje w nauce burzliwe dyskusje. Zawężenie ram chronologicznych moich rozważań do rządów dwóch pierwszych princepsów wynika z tego, że zwyczaj wznoszenia łuków w celu uczczenia i upamiętnienia dokonań członków rodziny cesarskiej zanika za panowania kolejnych władców z dynastii julijsko-klaudyjskiej. Za rządów Kaliguli, Klaudiusza i Nerona w ten sposób honoruje się bowiem wyłącznie cesarza.

* Chciałbym podziękować prof. dr. hab. Adamowi Ziółkowskiemu za cenne uwagi i liczne dyskusje, które wpłynęły na ostateczny kształt tego tekstu. Dziękuję również dr. Lechosławowi Olszewskiemu za szereg ważnych spostrzeżeń.

¹ Z prac poruszających całościowo problematykę łuków triumfalnych i honoryfikacyjnych na uwagę zasługują przede wszystkim: F. S. Kleiner, *The Arch of Nero in Rome. A Study of the Roman Honorary Arch before and under Nero*, Giorgio Bretschneider Editore, Rome 1985; S. De Maria, *Gli archi onorari di Roma e dell'Italia Romana*, L'Erma di Bretschneider, Roma 1988; M. Roehmer, *Der Bogen als Staatsmonument: zur politischen Bedeutung der römischen Ehrenbögen des 1. Jhs. n. Chr.* (Quellen und Forschungen zur antiken Welt 28), Tuduv-Verlag-Gesellschaft, München 1997.

Podstawę źródłową niniejszych rozważań stanowią teksty antycznych historyków, inskrypcje, monety oraz źródła archeologiczne. Spośród źródeł literackich o interesujących nas obiektach wspominają Tacyt, Swetoniusz i Kasjusz Dion. Autorzy ci są jednak niezwykle lakoniczni i ograniczają się jedynie do podania informacji dotyczących okoliczności i miejsca wystawienia danego monumentu. W swej narracji pomijają natomiast konsekwentnie kwestie związane z wyglądem łuku oraz jego dekoracją statuaryczną².

Osobną kategorię stanowią źródła epigraficzne. Szczególne znaczenie ma tekst uchwały senatu, dotyczący form pośmiertnego uhonorowania zmarłego w 19 r. n.e. Germanika, znany w nauce jako *Tabula Siarensis*, którego fragmenty odkryto w 1982 r. na terenie Hiszpanii. Jest on niezastąpionym źródłem informacji na temat łuków honoryfikacyjnych, które miały zostać wzniesione na cześć adoptowanego syna i następcy Tyberiusza po jego niespodziewanej śmierci w czasie pobytu w Syrii, i stanowi istotne uzupełnienie relacji Tacyta w tej materii³. Niestety mankamentem jest fragmentaryczny w wielu partiach stan zachowania inskrypcji. Odnaleziono bowiem tylko dwie części brązowej tablicy, która zawierała tekst wspomnianej uchwały. W tej sytuacji opieramy się przede wszystkim na hipotetycznych rekonstrukcjach jej brakujących fragmentów⁴. Podobny problem pojawia się także w przypadku szcątkowo zachowanej inskrypcji, którą odkryto na terenie Rzymu, zawierającej prawdopodobnie tekst uchwały honoryfikacyjnej senatu, podjętej po śmierci Druzusa Młodszego w 23 r. n.e. Uzupełnień niezachowanych części tekstu dokonał Wolfgang Lebek wychodząc z założenia, że pod względem formy i treści był on zbliżony do tekstu *Tabula Siarensis*⁵. Niekompletność źródeł epigraficznych, której konsekwencją jest opieranie się na niepewnych rekonstrukcjach brakujących partii tekstu, sprawia, że w wielu kwestiach dotyczących łuków Germanika i Druzusa Młodszego skazani jesteśmy wyłącznie na przypuszczenia.

Trzecią grupą źródeł są monety. Wykorzystując źródła numizmatyczne do odtworzenia wyglądu jakiegokolwiek obiektu architektonicznego należy jednak zachować dużą ostrożność. Musimy bowiem pamiętać, że moneta nie jest zdjęciem konkretnej

² Jedynym wyjątkiem jest Swetoniusz, który wspomina o materiale, z jakiego miał być wykonany łuk Druzusa Starszego oraz o tym, że jednym z elementów jego dekoracji miały być tropajony. Por. niżej, przyp. 39.

³ Zob. niżej, przyp. 92.

⁴ W artykule opieram się przede wszystkim na edycji tekstu *Tabula Siarensis*, opublikowanej w pracy: Á. Sánchez, O. Gutiérrez, *Tabula Siarensis: edición, traducción y comentario*, Ediciones Universidad de Navarra, S. A., Pamplona 1999, s. 50–73. W przypadku nadreńskiego łuku Germanika korzystam ponadto z uzupełnień tekstu dokonanych przez W. D. Lebeka. Por. W. D. Lebek, *Die drei Ehrenbögen für Germanicus: Tab. Siar. frg. I 9–34; CIL VI 31199a 2–27*, ZPE 67, 1987, s. 142, 147; id., *Die Mainzer Ehrungen für Germanicus, den Älteren Drusus und Domitian (Tab. Siar. Frg. I 26–34; Suet. Claud. I, 3)*, ZPE 78, 1989, s. 57, 77. Por. także J. González, *Tabula Siarensis, Fortunales Siarenses et Municipia Civium Romanorum*, ZPE 55, 1984, s. 60.

⁵ Por. W. D. Lebek, *Die Postumen Ehrenbögen und der Triumph des Drusus Caesar (CIL VI 31200 b col. I, 1–4; Tac. Ann. 4, 9, 2)*, ZPE 78, 1989, s. 83, 85, 87.

budowli i oddaje jedynie w ogólnym zarysie jej rzeczywisty wygląd⁶. Wynika to z dwóch podstawowych przyczyn. Po pierwsze niewielkie rozmiary monety nie umożliwiały dokładnych przedstawień. Po drugie intencją emitenta nie było precyzyjne wyeksponowanie wszystkich detali architektonicznych umieszczonego na monecie obiektu, ale ukazanie jego najbardziej charakterystycznych cech, tak aby był on powszechnie rozpoznawalny, co dodatkowo ułatwiała występująca często legenda. Specyfiką licznych emisji, na których pojawia się wyobrażenie określonego łuku, jest również to, że koncentrują się one przede wszystkim na dekoracji statuarycznej umieszczonej na attyce, w mniejszym stopniu natomiast na formie architektonicznej łuku⁷. W wielu przypadkach emisje te różnią się także w ujęciu niektórych szczegółów⁸. Mając na uwadze powyższe zastrzeżenia musimy zatem mieć świadomość, że na podstawie monety możemy odtworzyć jedynie przybliżony wygląd ukazanego na niej obiektu. Niestety spośród łuków wystawionych na cześć członków rodziny cesarza w interesującym nas okresie, na monetach zachowały się wyłącznie przedstawienia monumentu Druzusa Starszego.

Na koniec należy również wspomnieć o źródłach archeologicznych. Do naszych czasów przetrwały bowiem pozostałości (przede wszystkim fundamenty) niektórych z omawianych w artykule łuków oraz fragmenty ich dekoracji architektonicznej. Umożliwiają one między innymi ustalenie przybliżonych wymiarów danego obiektu.

II. KWESTIE TERMINOLOGICZNE

W źródłach łacińskich w odniesieniu do łuków wystawianych na cześć rodziny panującej w okresie rządów Augusta i Tyberiusza pojawiają się określenia *ianus* oraz *arcus*⁹. Passus Swetoniusza, w którym pisze on, że Domicjan *ianos arcusque cum quadrigis et insignibus triumphorum per regiones urbis tantos ac tot extruxit*, mógłby wskazywać, że mamy w tym miejscu do czynienia z dwoma różnymi typami łuków¹⁰. Historyk rzymski nie precyzuje jednak, na czym polegać miały owe różnice. Nie możemy także wykluczyć, że Swetoniusz używa tych terminów synonimicznie, popisując się w ten sposób swoją erudycją¹¹. Próbę wyjaśnienia znaczenia obu pojęć podjął Wolfgang Lebek. Według niego termin *ianus* w okresie wczesnego cesarstwa odnosił się wyłącznie do łuków jednoprzelotowych, podczas

⁶ W przypadku niektórych monet przedstawienia te mają wręcz symboliczny charakter.

⁷ Por. *RIC I, Augustus*, 311–313, 315; *RIC I, Claudius*, 75–76; P. Zanker, *August i potęga obrazów*, przeł. L. Olszewski, Wydawnictwo Naukowe UAM, Poznań 1999, s. 64 (il. 43).

⁸ Widać to bardzo dobrze na monetach z przedstawieniem łuku partyjskiego Augusta. Por. *RIC I, Augustus*, 149, 311–313.

⁹ *Tab. Siar.* I 9, 22, 26; *Tac. Ann.* II 41, 83.

¹⁰ *Suet. Dom.* 13, 2.

¹¹ W tym ustępie Swetoniusza wyraz *arcus* jest też elementem gry słów z greckim słowem ἀρκεί.

gdy pojęcie *arcus* mogło oznaczać monument posiadający zarówno jedno, jak i trzy przejścia. Zdaniem Lebeka kolejna różnica wynikała z faktu, że *ianus* zawsze spełniał funkcję przejścia (bramy), natomiast *arcus* niekoniecznie musiał pełnić tę rolę¹². Taką funkcję *ianusa* podkreśla wyraźnie Cyceron i Liwiusz¹³. Koncepcja niemieckiego badacza jest wyłącznie spekulacją. Nie mamy bowiem żadnej pewności, że wszystkie łuki określane jako *iani* posiadały tylko jeden przelot i w każdym przypadku ich usytuowanie umożliwiało przejście pod nimi. Z powodu lakoniczności źródeł trudno zatem jednoznacznie ustalić, na czym polegały różnice między tymi obiektami. Kontekst występowania obu terminów w źródłach pokazuje ponadto, że mogły one być stosowane zamiennie w odniesieniu do tych samych monumentów. Dobrym przykładem może być tutaj łuk Augusta, który został wzniesiony na terenie Ossigi (Hiszpania). W inskrypcjach z epoki augustowskiej obiekt określony został jako *ianus*, w inskrypcjach z okresu Domicjana jako *arcus*¹⁴. Z podobną sytuacją spotykamy się w przypadku łuków Germanika. W tekście *Tabula Siarensis* zostały one określone terminem *iani*. Tacyt natomiast stosuje wobec nich termin *arcus*¹⁵.

U Kasjusza Diona – który jako jedyny z autorów piszących po grecku wspomina o omawianych w tekście łukach – pojawiają się terminy ἀψίς τροπαιοφόρος albo ἀψίς¹⁶. Traktując pierwszą z tych nazw literalnie moglibyśmy przyjąć, że „grecki” historyk określał nim te łuki, które ozdobiono symbolami zwycięstwa – tropajonami. Najprawdopodobniej niektóre z obiektów, wobec których Dion używa tego terminu, nie miały jednak w swej dekoracji tropajonów¹⁷. Analiza jego tekstu wskazuje na to, że historyk ten w zdecydowanej większości przypadków pojęciem ἀψίς τροπαιοφόρος określa te łuki, które zostały wystawione z powodu określonych zwycięstw militarnych, które nagrodzono ponadto owacją lub triumfem¹⁸. Ogólnym określeniem ἀψίς Dion posługuje się natomiast w odniesieniu do monumentów,

¹² W. D. Lebek, *Ehrenbogen und Prinzentod: 9 v. Chr. – 23 n. Chr.*, ZPE 86, 1991, s. 48; 59–61.

¹³ *Principem in sacrificando Ianum esse voluerunt, quod ab eundo nomen est ductum, ex quo transitiones perviae iani foresque in liminibus profanarum aedium ianuae nominantur*, Cic. *Nat. deor.* II 67. Por. także Liv. II 49, 8.

¹⁴ *CIL* II 4701–4703; 4721. Por. Lebek, *Ehrenbogen...*, s. 59.

¹⁵ *Tab. Siar.* I 9, 22, 26; Tac. *Ann.* II 83.

¹⁶ Por. m.in. Cass. Dio LV 2, 3; LVI 17, 1.

¹⁷ Przykładem może być łuk partyjski Augusta, który stanął na Forum Romanum. Por. Cass. Dio LIV 8, 3. Jeśli wierzyć świadectwu monet, to tego elementu zabrakło w dekoracji monumentu. Co ciekawe, łuk Druzusa Starszego, który Kasjusz Dion (LV 2, 3) określa ogólnym terminem ἀψίς, był ozdobiony tropajonami. Potwierdza to Swetoniusz (*Claud.* 1, 3) oraz monety z przedstawieniem łuku. Por. niżej, s. 116–117.

¹⁸ Por. m.in. Cass. Dio XLIX 15, 1; LI 19, 1; LVI 17, 1; LX 22, 1; LXVI 7, 2 (= LXV 7, 2 w Loebowskim wydaniu E. Cary’ego i H. B. Fostera). Potwierdzałoby to sugestię Lebeka, że jest to grecki odpowiednik łacińskiego terminu *arcus triumphalis*. Por. Lebek, *Ehrenbogen...*, s. 74, przyp. 50.

które wzniesiono w celu pośmiertnego uhonorowania członka rodziny cesarskiej lub z powodu wybudowania drogi¹⁹.

W tekście wielokrotnie używam pojęć „łuk triumfalny” oraz „łuk honoryfikacyjny”, które mają charakter umowny. Pierwsze z nich odnoszę tylko do tych łuków, które zostały wystawione z powodu określonego zwycięstwa militarnego, w celu upamiętnienia tego sukcesu i odbytej z tej okazji ceremonii triumfu. Drugie stosuję natomiast do obiektów, które wzniesiono z innych powodów²⁰.

III. FORNIKSY REPUBLIKAŃSKIE

Zwyczaj wystawiania pomników upamiętniających dokonania pierwszoplanowych postaci rzymskiej sceny politycznej narodził się w okresie republiki. Pomimo że źródła wspominają tylko o kilku przypadkach wzniesienia na terenie Rzymu łuków komemoratywnych w tym okresie, możemy jednak zakładać, że była to dość powszechna praktyka²¹. Pierwszym udokumentowanym przykładem tego zjawiska są fundacje prokonsula Lucjusza Stertyniusza, który wystawił trzy łuki po swoim powrocie z Hiszpanii w 196 r. p.n.e.²². Dwa z nich stanęły na Forum Boarium, przed świątyniami Fortuny i Mater Matuty, trzeci na obszarze *Circus Maximus*. Ich budowa została sfinansowana z łupów (*de manubiis*), zdobytych przez Stertyniusza w czasie kampanii hiszpańskiej²³. Wszystkie trzy forniksy znajdowały się na trasie, którą przemierzały tradycyjnie pochody triumfalne²⁴. Monumenty te nie miały jednak żadnego związku z triumfem. Z tekstu Liwiusza wiemy bowiem, że

¹⁹ Cass. Dio LIII 22, 1–2; LV 2, 3; LVIII 2, 3.

²⁰ Pojęcie *arcus triumphalis* pojawia się po raz pierwszy dopiero w inskrypcjach z czasów Sewerów (III wiek n.e.). Zob. *CIL* VIII 7095–7098; 8321. Użyto go w odniesieniu do łuków wystawionych na cześć członków tej dynastii na terenie Afryki (*Colonia Iulia Cirta* i *Colonia Cuiculitana*). Godny odnotowania jest fakt, że nie miały one żadnego związku z triumfem. Por. H. Kähler, *Triumphbogen (Ehrenbogen)*, RE VII A 1, 1939, szp. 429–430, nr 12a, 14b; szp. 464; M. Beard, *The Roman Triumph*, The Belknap Press of Harvard University Press, Cambridge, Mass. – London 2009, s. 45–46. Termin „łuk honoryfikacyjny” jest natomiast tworem współczesnej historiografii. Por. F. S. Kleiner, *The Study of Roman Triumphal and Honorary Arches 50 Years after Kähler*, JRA 2, 1989, s. 197; Roehmer, op. cit. (zob. wyżej, przyp. 1), s. 18.

²¹ W źródłach w odniesieniu do łuków republikańskich pojawia się termin *fornix*. Por. m.in. Liv. XXXVII 3, 7; Cic. *Verr.* II 2, 154.

²² Możemy jednak zakładać, że *fornices Stertini* nie były pierwszymi łukami, jakie wzniesiono w Rzymie. Sądzę, że gdyby przedsięwzięcie Stertyniusza zapoczątkowało nieznaną dotąd praktykę, to fakt ten zostałby odpowiednio skomentowany przez Liwiusza. Por. także Kleiner, *The Arch...* (zob. wyżej, przyp. 1), s. 14.

²³ Liv. XXXIII 27, 3–5; Por. F. Coarelli, *Fornices Stertini*, [w:] *Lexicon Topographicum Urbis Romae [LTUR]*, t. II, Edizioni Quasar, Roma 1995, s. 267.

²⁴ Na temat przebiegu trasy pochodów triumfalnych oraz lokalizacji *porta triumphalis* por. F. Coarelli, *Il Foro Boario: dalle origini alla fine della repubblica*, Edizioni Quasar, Roma 1988, s. 363–414; Beard, op. cit., s. 92–105; 335 (plan).

Stertyniusz nie został uhonorowany tym zaszczytem²⁵. Na temat dekoracji statuarycznej łuków Stertyniusza nie mamy zbyt wielu informacji. Liwiusz podaje jedynie, że obiekty te zostały ozdobione złotymi posągami²⁶. Nie wiemy jednak, kogo przedstawiały.

Kolejny ze znanych nam forniksów został wzniesiony przez Scypiona Afrykańskiego Starszego w 190 r. p.n.e²⁷. Źródła nie podają nam jednak żadnych konkretnych informacji na temat przyczyn wystawienia monumentu. Marion Roehmer łączy budowę łuku z opisanymi przez Liwiusza niepomyślnymi znakami (*prodigia*), które miały pojawić się tuż przed wyjazdem Scypiona na Wschód, gdzie wyruszał on na kolejną kampanię u boku swego brata Lucjusza, w gestii którego znalazło się naczelne dowództwo tej ekspedycji. Celem fundacji byłoby zatem przebłaganie bogów i zażegnanie tym samym niekorzystnych znaków przed nową wyprawą²⁸. Takie założenie jest jednak mało przekonujące. Trudno bowiem wyobrazić sobie, aby w tak krótkim czasie, jaki upłynął pomiędzy pojawieniem się prodigiów a wyjazdem Scypiona z Rzymu, zdążył on wystawić łuk. Bardziej prawdopodobne wydaje się, że forniks miał upamiętniać dotychczasowe sukcesy militarne wystawcy, a więc kampanię hiszpańską i afrykańską. Monument Scypiona stanął u stóp Kapitolu, przy *clivus Capitolinus*, i pełnił prawdopodobnie funkcję monumentalnego wejścia do *area Capitolina*²⁹. Z tekstu Liwiusza wiemy, że obiekt został ozdobiony dwoma posągami konnymi oraz siedmioma pieszymi³⁰. Fred Kleiner przypuszcza, że statuy konne mogły przedstawiać Dioskurów, pozostałe natomiast były wyobrażeniami bóstw z Jowiszem w centrum kompozycji³¹.

Następnym odnotowanym w źródłach łukiem republikańskim jest *fornix Calpurnii*. Niestety jedyna wzmianka na jego temat zachowała się u Orozjusza, który wspomina o tym monumencie w kontekście zabójstwa Tyberiusza Grakcha³². Nie mamy natomiast żadnych informacji na temat okoliczności jego wystawienia. Jego lokalizacja – stał na *clivus Capitolinus* – może wskazywać, że został wzniesiony z powodu jakiegoś sukcesu militarnego odniesionego przez przedstawiciela *gens Calpurnia*, którego być może nagrodzono także triumfem. Trudno określić też czas powstania łuku. *Terminus ante quem* byłby w tym przypadku 133 r. p.n.e.

W 120 r. p.n.e. na *via Sacra* w pobliżu Regii stanął kolejny forniks. Łuk został ufundowany przez Kwintusa Fabiusza Maksymusa na pamiątkę zwycięstwa nad

²⁵ Liv. XXXIII 27, 3: *ne temptata quidem triumphi spe*.

²⁶ Ibid., 5.

²⁷ Liv. XXXVII 3, 7.

²⁸ Ibid., 1–6; Roehmer, op. cit. (zob. wyżej, przyp. 1), s. 11.

²⁹ Por. F. Coarelli, *Fornix Scipionis*, [w:] *LTUR*, t. II, s. 267.

³⁰ Liv. XXXVII 3, 7.

³¹ Kleiner, *The Arch...* (zob. wyżej, przyp. 1), s. 16; Inaczej Coarelli, który wysunął mało prawdopodobną hipotezę, że na łuku znalazły się posągi przedstawicieli *gens Cornelia*. Por. Coarelli, *Fornix...*, s. 267.

³² Oros. V 9, 2.

galijskim plemieniem Allobrogów i w związku z odbytą z tej okazji ceremonią triumfu³³. *Fornix Fabianus* byłby zatem pierwszym znanym nam łukiem triumfalnym *sensu stricto*. W 56 r. monument został odnowiony przez jednego z członków *gens Fabia*. Prawdopodobnie wtedy na attyce łuku umieszczono statwę Fabiusza Maksymusa oraz posągi innych sławnych przedstawicieli jego rodu. Pozostałości obiektu, które odkryto pod koniec XIX wieku, wskazują, że *fornix Fabianus* był łukiem jedoprzelotowym³⁴.

Podsumowując, w świetle informacji, jakich dostarczają nam źródła, możemy stwierdzić, że fornixy republikańskie, które wystawiano na terenie Rzymu, były wznoszone z inicjatywy wodzów w celu upamiętnienia ich zwycięstw militarnych. Nie przypadkiem wszystkie ze znanych nam monumentów znajdowały się na trasie, którą przechodziły pochody triumfalne. Obiekty te były zawsze budowane na koszt wystawcy i stanowiły najprawdopodobniej *ex-vota* za odniesione wcześniej sukcesy na polu wojskowym.

Na koniec należy również wspomnieć o przypadku wystawienia fornixu poza Rzymem. Ciceron informuje nas, że Gajusz Werres w czasie swego namiestnictwa na Sycylii (lata 73–71) wznosił na forum w Syrakuzach łuk, na którego szczycie umieścił swój posąg konny oraz nagie przedstawienie swego syna³⁵. Nie wiemy jednak, co skłoniło Werresa do ufundowania monumentu. Podzielałam opinię Marion Roehmer, że nie miał on związku z określonym sukcesem militarnym, ale był jedynie materialną manifestacją ambicji wystawcy³⁶. Warto zaznaczyć, że fornix Werresa jest jedynym udokumentowanym źródłowo przypadkiem wystawienia w okresie republiki łuku na terenie prowincji, co nie oznacza oczywiście, że takich fundacji nie mogło być więcej.

IV. ŁUKI DEDYKOWANE CZŁONKOM RODZINY CESARSKIEJ W OKRESIE RZĄDÓW AUGUSTA

Pryncypat Augusta, a następnie rządy Tyberiusza przyniosły istotne zmiany dotyczące zasad wystawiania łuków triumfalnych i honoryfikacyjnych w przestrzeni publicznej Rzymu. Przywilej ten został bowiem w praktyce zarezerwowany wyłącznie dla osoby cesarza oraz członków rodziny panującej, z którymi nikt nie mógł pod

³³ Jedynym źródłem informacji w tej materii są scholia do mowy Cicerona przeciwko Werresowi: Pseudo-Askoniusz i *scholiasta Gronovianus* do Cic. *Verr.* I 19. Por. także Kleiner, *The Arch...*, s. 16–17; Roehmer, op. cit., s. 12–13.

³⁴ S. B. Platner, T. Ashby, *A Topographical Dictionary of Ancient Rome*, London 1929, s. 211–212 s.v. *Fornix Fabianus*; Kähler, op. cit. (zob. wyżej, przyp. 20), szp. 378, nr I 6; Kleiner, *The Arch...* (zob. wyżej, przyp. 1), s. 17; L. Chioffi, *Fornix Fabianus*, [w:] *LTUR*, t. II s. 264–266.

³⁵ *Huius fornix in foro Syracusis est, in quo nudus filius stat, ipse autem ex equo nudatam ab se provinciam prospicit*, Cic. *Verr.* II 2, 154.

³⁶ Roehmer, op. cit., s. 13–14.

tym względem konkurować³⁷. Z nieco inną sytuacją mamy do czynienia na terenie Italii i prowincji, gdzie oprócz łuków dedykowanych cesarzowi i jego rodzinie zdarzały się przypadki wystawienia łuku przez przedstawicieli lokalnych elit w celu uhonorowania zmarłych członków ich rodzin. Były one jednak budowane na koszt i z inicjatywy osób prywatnych³⁸.

Pierwszą osobą z kręgu dynastii panującej, na której cześć uchwalono wzniesienie łuku, był Druzus Starszy. Zaszczyt ten przypadł mu w udziale w 9 r. p.n.e. i był jednym z wielu honorów, jakie senat przyznał Druzusowi po jego niespodziewanej śmierci³⁹. Jak wynika z przekazu Swetoniusza, łuk miał stanąć w Rzymie przy *via Appia* i miał być wykonany z marmuru oraz ozdobiony tropajonami⁴⁰. Wybór miejsca dla budowy monumentu nie był przypadkowy. Łuk miał bowiem stanąć przy drodze, zbudowanej ponad trzy wieki wcześniej przez wielkiego Appiusza Klaudiusza Ślepego, jednego z najsłynniejszych przedstawicieli *gens Claudia*, do którego należał również Druzus. W tym kontekście intencją zleceniodawców było wyraźne wyeksponowanie koneksji rodowych zmarłego i odwołanie się do chlubnej tradycji jednego z najstarszych rzymskich rodów arystokratycznych. Należy również pamiętać, że *via Appia*, nazywana powszechnie „królową dróg”, była jedną z najsłynniejszych rzymskich arterii komunikacyjnych i stanowiła ponadto najważniejsze połączenie Rzymu z południową Italią. Monument Druzusa miał zatem znaleźć się w miejscu prestiżowym i powszechnie uczęszczanym⁴¹. Przy drodze znajdowały się ponadto monumenty grobowe rzymskiej arystokracji – między innymi słynny grobowiec Scypionów – co zważywszy na to, że łuk był honorem pośmiertnym, nie było bez znaczenia. Kwestia dokładnej lokalizacji monumentu pozostaje dyskusyjna. Swetoniusz nie precyzuje bowiem, w jakim miejscu *via Appia* miał on zostać wzniesiony. Według niektórych historyków łuk znajdował się w pobliżu świątyni Marsa, położonej pomiędzy pierwszym a drugim kamieniem milowym, na zewnątrz *porta Appia*. Pogląd ten opiera się jedynie na późnej wzmiance zachowanej w *Mirabilia Urbis Romae* (rozdz. 3: *De arcubus*), które wspominają o *arcus triumphalis* umiejscowionym *foris portam Appiam ad templum Martis*⁴². Passus ten odnosi się jednak najprawdopodobniej do arkady *Aqua Antoniniana*, której pozostałości do dzisiaj znajdują się przed *porta Appia*, patrząc od strony Rzymu. Obiekt ten przez długi czas błędnie identyfikowano z *arcus Drusi*. Przeciw lokalizacji łuku przy świątyni Marsa przemawia także jej zbyt duże oddalenie od miasta. Biorąc pod uwagę to, że w późniejszym okresie przy Drodze Appijskiej zbudowano także inne łuki, wydaje

³⁷ Por. Kleiner, *The Study...* (zob. wyżej, przyp. 20), s. 197.

³⁸ Por. Kleiner, *The Arch...*, s. 36–37; 41–42.

³⁹ Suet. *Claud.* 1, 3; Cass. Dio LV 2, 3.

⁴⁰ Suet. *Claud.* 1, 3.

⁴¹ Lebek, *Ehrenbogen...* (zob. wyżej, przyp. 12), s. 74.

⁴² Por. Cassius Dio. *The Augustan Settlement (Roman History 53–55.9)*, wyd., oprac. i przeł. J. W. Rich, Warminster 1990, s. 219; Lebek, *Ehrenbogen...*, s. 73–74, przyp. 49; G. Pisani Sartorio, *Arcus Drusi (via Appia)*, [w:] *LTUR*, t. I (1993), s. 93; Roehmer, op. cit., s. 102.

się, że monument Druzusa, który zainicjował tradycję wznoszenia w tym miejscu tego typu obiektów, został wystawiony bliżej miasta, najprawdopodobniej gdzieś w pobliżu porta Capena, za którą rozpoczynała się *via Appia*⁴³.

1. Denar (41–45 r. n.e.). Awers: głowa Druzusa – legenda: NERO CLAUDIUS DRUSUS GERMANICUS IMP. Rewers: łuk jednoprzelotowy. Na szczycie łuku konny posąg Druzusa między dwoma tropajonami. Napis na architrawie: DE GERMANIS. *RIC I, Claudius 75*.

Źródło: <http://www.coinarchives.com/a/results.php?search=Drusus+Arch&s=0&results=100>, nr 8

Naszym podstawowym źródłem informacji na temat dekoracji statuarycznej i formy architektonicznej łuku Druzusa są monety⁴⁴. Przedstawienia łuku Druzusa zachowały się między innymi na aureusach i denarach, wybitych przez cesarza Klaudiusza pomiędzy 41 i 45 r. n.e.⁴⁵ Ukazują one łuk jednoprzelotowy, na którego szczycie umieszczono konny posąg Druzusa, pomiędzy dwoma tropajonami, pod którymi siedzą postacie związanych jeńców germańskich (il. 1)⁴⁶. Ciekawa jest konwencja przedstawienia pasierba Augusta, którego ukazano w ruchu, pędzącego na koniu, z uniesioną i gotową do zadania ciosu włócznią. Zmarłego przedstawiono zatem w scenie walki, jako poskromiciela groźnych plemion germańskich, który w służbie państwa potwierdza swą *virtus*⁴⁷. Intencją zleceniodawcy było więc wyeksponowanie szczególnej roli rodziny cesarskiej i podkreślenie, że dokonaniom jej

⁴³ Na *via Appia* stanęły później łuki Trajana i Lucjusza Werusa, których wzniesienie senat uchwalił po ich śmierci. Por. Kähler, op. cit. (zob. wyżej, przyp. 20), szp. 388, nr I 29; szp. 390, nr I 31; Pisani Sartorio, op. cit., s. 93.

⁴⁴ O specyfice źródeł numizmatycznych i możliwości ich wykorzystywania do odtworzenia wyglądu określonych obiektów architektonicznych piszę wyżej, s. 110–111.

⁴⁵ Kleiner, *The Arch...*, s. 34.

⁴⁶ *RIC I, Claudius, 75–76*; G. F. Hill, *Historical Roman Coins. From the Earliest Times to the Reign of Augustus*, London 1909, s. 160–162 (nr 104); K. Herbert, *Roman Imperial Coins. Augustus to Hadrian and Antonine. Selections, 31BC – AD 180*, Bolchazy-Carducci, Wauconda, Illinois 1996, s. 17 (nr 222).

⁴⁷ Por. Lebek, *Ehrenbogen...* (zob. wyżej, przyp. 12), s. 75–76.

członków Rzym zawdzięcza swoje najważniejsze zwycięstwa na arenie zewnętrznej. Na łuku znalazła się także inskrypcja dedykacyjna, informująca o najważniejszych dokonaniach Druzusa⁴⁸.

Decyzja senatu o pośmiertnym uczczeniu Druzusa poprzez wzniesienie łuku zapoczątkowała nową tradycję honorowania tego typu zaszczytami nie tylko cesarza, ale także członków jego rodziny. Kolejnymi osobami z grona rodziny panującej, którym honor ten przypadł w udziale, byli Gajusz i Lucjusz Cezarowie, adoptowani synowie i planowani następcy Augusta. Przypuszcza się, że jeden z dedykowanych im łuków mógł zostać wystawiony w Rzymie. Przesłanką do postawienia takiej hipotezy stało się odkrycie fundamentów budowli, które odsłonięto po północnej stronie świątyni boskiego Cezara na Forum Romanum, w sąsiedztwie portyku Gajusza i Lucjusza. Znalezienie w ich pobliżu inskrypcji dedykowanych obu braciom może świadczyć o tym, że jest to część obiektu wystawionego na cześć adoptowanych synów Augusta. W tym miejscu nasuwa się już jednak kilka wątpliwości. Po pierwsze nie wiemy, czy odsłonięte fundamenty to pozostałości łuku, czy też innego monumentu, który został wzniesiony na cześć Gajusza i Lucjusza. Zdania badaczy są w tej materii podzielone. Według Filippa Coarellego i Briana Rose'a są to pozostałości łuku⁴⁹. Marion Roehmer i Paul Zanker uważają natomiast, że odkryte fundamenty należały do monumentu honoryfikacyjnego, który nie był jednak łukiem *sensu stricto*⁵⁰. Po drugie trudno precyzyjnie ustalić, kiedy obiekt ten został wystawiony. Podstawą datacji są w tym przypadku inskrypcje. Z tekstu inskrypcji ku czci Lucjusza – jeżeli należy ona oczywiście do interesującego nas monumentu – wynika, że nie mógł on powstać wcześniej niż w 2 r. p.n.e., o czym świadczy występujący w napisie tytuł *princeps iuventutis*, który został nadany Lucjuszowi właśnie w tym roku⁵¹. Interesujący nas obiekt mógł zatem powstać zarówno za życia, jak i po śmierci Gajusza (zmarłego w 4 r. n.e.) i Lucjusza (zmarłego w 2 r. n.e.). Także i w tym względzie opinie historyków są podzielone. Zdaniem Coarellego został on wzniesiony pod koniec ostatniej dekady I wieku p.n.e.⁵². Według Rose'a konsekracja łuku nastąpiła po 4 r. n.e., a więc dopiero po śmierci Gajusza Cezara. Zdaniem amerykańskiego archeologa monument ten był jednym z honorów pośmiertnych, jakie senat uchwalił na cześć zmarłych przedwcześnie następców Augusta. Zakłada on, że jego wygląd był prawdopodobnie zbliżony do łuku wystawionego na cześć Gajusza w Pizie,

⁴⁸ Ibid., s. 77–78.

⁴⁹ Por. F. Coarelli, *Il Foro Romano*, II: *Periodo repubblicano e agusteo*, Edizioni Quasar, Roma 1985, s. 271–273; Ch. B. Rose, *Dynastic Commemoration and Imperial Portraiture in the Julio-Claudian Period*, Cambridge University Press, Cambridge 1997, s. 19.

⁵⁰ Por. Roehmer, op. cit. (zob. wyżej, przyp. 1), s. 107–109; Zanker, op. cit. (zob. wyżej, przyp. 7), s. 224.

⁵¹ Por. D. Kienast, *Römische Kaisertabelle. Grundzüge einer römischen Kaiserchronologie*, Wissenschaftliche Buchgesellschaft, Darmstadt 1996, s. 75.

⁵² Coarelli, *Il Foro Romano...*, s. 271; Podobnie Roehmer, która uważa, że obiekt powstał za życia Gajusza i Lucjusza. Por. Roehmer, op. cit. (zob. wyżej, przyp. 1), s. 104–108.

a więc znalazły się na nim posągi młodych Cezarów i *spolia* pokonanych ludów⁵³. Niestety wobec braku źródeł wszystkie dywagacje dotyczące ewentualnego łuku na cześć Gajusza i Lucjusza w Rzymie mają wyłącznie charakter spekulacji.

Na pewniejszy grunt wkraczamy dopiero w przypadku łuku, który został dedykowany Gajuszowi Cezarowi przez mieszkańców Pizy. Był on jednym z honorów pośmiertnych, jakie władze tej italskiej kolonii uchwałyły w 4 r. n.e. w związku ze śmiercią adoptowanego syna Augusta.

CIL XI 1421, 34–37

34 *Utique [arc]us celeberrimo coloniae nostrae loco constituitur orna-*

35 *tu[s sp]oleis devictarum aut in fidem receptarum ab eo gentium; super*

36 *eu[m st]atua pedestris ipsius triumphali ornatu circaque eam duae*

37 *e[questr]es inauratae Gai et Luci Caesarum statuae ponantur.*

Monument miał stanąć na miejscowym forum, a więc w najczęściej odwiedzanej i najbardziej prestiżowej części miasta⁵⁴. Łuk miał być ozdobiony sztandarami i bronią (*spolia*) ludów, które zostały podbite lub zgodziły się na uznanie władzy Rzymu, w efekcie wschodniej ekspedycji Gajusza. Na szczycie miała znaleźć się statua zmarłego w szacie triumfalnej (*toga picta*), a po bokach połączone posągi konne Gajusza i jego zmarłego dwa lata wcześniej brata Lucjusza⁵⁵. Warto w tym miejscu podkreślić, że umieszczenie na łuku dwóch posągów tej samej osoby było rzeczą wyjątkową i stanowi pierwszy udokumentowany przypadek takiej praktyki⁵⁶. Brian Rose przypuszcza, że statwę Gajusza ustawiono w kwadrydze, aby jej wysokość była proporcjonalna w stosunku do posągów konnych, które znajdowały się po jej bokach⁵⁷. Pogląd ten nie jest w moim przekonaniu słuszny. Inskrypcja z Pizy mówi bowiem wyraźnie o *statua pedestris*⁵⁸. Wolfgang Lebek zwrócił uwagę na podwójną wymowę dekoracji statuarycznej łuku. Jego zdaniem połączone posągi konne, które znalazły się na szczycie monumentu, stanowiły przejrzyste nawiązanie do przyznania zmarłym braciom, z inspiracji ekwitów, honorowego tytułu *princeps iuventutis*, który od czasów Augusta stał się nieformalnym tytułem, nadawanym głównym kandydatom do sukcesji⁵⁹. Gajusz uzyskał go w 5 r. p.n.e., a Lucjusz

⁵³ Rose, op. cit., s. 19.

⁵⁴ *CIL* XI 1421, 34; F. S. Kleiner, *The Arch of Gaius Caesar at Pisa (CIL, XI, 1421)*, Latomus 44, 1985, s. 158; id., *The Arch of Nero...* (zob. wyżej, przyp. 1), s. 35; Rose, op. cit., s. 99–100.

⁵⁵ *CIL* XI 1421, 35–37; Kleiner, *The Arch of Gaius...*, s. 159; Rose, op. cit., s. 100; H. Galsterer, *Die Trauer der Städte um verstorbene Prinzen in der frühen Kaiserzeit*, [w:] *La commemorazione di Germanico nella documentazione epigrafica*, oprac. A. Fraschetti, L'Erma di Bretschneider, Roma 2000, s. 183.

⁵⁶ Kleiner, *The Arch of Nero...*, s. 35.

⁵⁷ Rose, op. cit., s. 100.

⁵⁸ *CIL* XI 1421, 36.

⁵⁹ *RGDA* 14, 2. Tytuł ten w odniesieniu do Lucjusza poświadcza także inskrypcja z Pizy (*CIL* XI 1420, 7–8). Por. Lebek, *Ehrenbogen...* (zob. wyżej, przyp. 12), s. 65.

trzy lata później⁶⁰. W tym kontekście intencją wystawców monumentu było przede wszystkim pośmiertne uczczenie obu braci jako następców tronu. Z perspektywy mieszkańców Pizy fakt ten miał niebagatelne znaczenie. Wiadomo bowiem, że obu młodzieńców jako patronów kolonii łączyły z nią szczególne więzi, a z objęciem przez któregoś z nich władzy po Auguście łączono w mieście wielkie nadzieje. Przedstawienie Gajusza w stroju triumfatora oraz ozdobienie łuku trofeami zdobytymi na Wschodzie miało natomiast na celu upamiętnienie jego dokonań militarnych w czasie ekspedycji partyjskiej⁶¹. *Spolia* pokonanych barbarzyńców, do których zaliczyć należy przede wszystkim rynsztunek bojowy, broń oraz sztandary, zostały najprawdopodobniej przedstawione na reliefie dekorującym monument⁶². Uchwalenie przez mieszkańców kolonii łuku dla Gajusza oraz szeregu innych prestiżowych honorów pośmiertnych ku czci przedwcześnie zmarłych wnuków i adoptowanych synów Augusta było nie tylko przejawem lojalności wobec *domus Augusta*, ale podkreślało również wyjątkowość relacji łączących to italskie miasto z dynastią panującą.

Kolejnym członkiem rodziny cesarskiej, na cześć którego uchwalono wzniesienie łuku, był Tyberiusz. Zaszczyt ten przypadł mu w udziale w 9 r. n.e., w związku ze stłumieniem wielkiego powstania antyrzymskiego w Panonii i Dalmacji. Senat przyznał wówczas Augustowi i Tyberiuszowi prawo do odbycia triumfu oraz uchwalił na ich cześć dwa łuki, które miały stanąć na terenie Panonii⁶³. W związku z tym, że miały one zostać wystawione w celu uczczenia i upamiętnienia konkretnego zwycięstwa militarnego i odbytej z tej okazji ceremonii triumfu, łuki te możemy w pełnym tego słowa znaczeniu uznać za triumfalne. Uehonorowanie Tyberiusza takim samym zaszczytem jak cesarza świadczyło wyraźnie o jego wysokiej pozycji i pozwalało dostrzec w nim głównego w tym momencie kandydata do sukcesji po Auguście. Niestety nie mamy żadnych informacji na temat dekoracji statuarycznej omawianych monumentów. Nie wiemy też, kiedy zostały wzniesione. Wiadomo bowiem, że żałoba obowiązująca w Rzymie w związku z klęską Warusa doprowadziła do przesunięcia triumfu Tyberiusza na późniejszy moment⁶⁴. Sytuacja ta prawdopodobnie spowodowała także odłożenie w czasie budowy uchwalonych wcześniej łuków⁶⁵. Godny odnotowania jest fakt, że Tyberiusz był prawdopodobnie pierwszym – poza

⁶⁰ Kienast, op. cit. (zob. wyżej, przyp. 51), s. 74–75.

⁶¹ Lebek, *Ehrenbogen...*, s. 64–65.

⁶² Por. Kleiner, *The Arch of Gaius...* (zob. wyżej, przyp. 54), s. 162–163; Rose, op. cit., s. 100.

⁶³ Cass. Dio LVI 17, 1.

⁶⁴ Triumf Tyberiusza odbył się 23 października 12 r. n.e., jak podają *Fasti Praenestini*. Zob. A. Degrassi, *Inscriptiones Italiae*, t. XIII 2, *Fasti anni Numani et Iuliani*, Roma 1963, s. 135.

⁶⁵ Biorąc pod uwagę to, że triumf Tyberiusza nad Panonią i Dalmacją ostatecznie się odbył, możemy przyjąć, że łuki te także zostały wzniesione w późniejszym terminie. Inaczej Kleiner, *The Arch of Nero...* (zob. wyżej, przyp. 1), s. 51.

Augustem – przedstawicielem rodziny cesarskiej, który w okresie rządów tego cesarza został za życia uhonorowany tym zaszczytem⁶⁶.

W okresie pryncypatu Augusta łuki wznoszono nie tylko na cześć poszczególnych członków rodziny cesarskiej. Znamy również przypadek uhonorowania w ten sposób całej *domus Augusta*. Monument taki został wystawiony na terenie Ticinum w Italii (obecnie Pawia). Z omawianego obiektu zachowało się dziesięć inskrypcji⁶⁷. Pozwalają one datować powstanie łuku na lata 7–8 n.e. Dzięki nim wiemy, że na monumencie znajdowały się posągi Augusta, Liwii, Tyberiusza, Germanika, Druzusa Młodszego, Klaudiusza – późniejszego princepsa, Nerona i Druzusa Cezarów – synów Germanika oraz Gajusza i Lucjusza Cezarów – nieżyjących już synów Augusta. Badacze zakładają, że program ikonograficzny łuku odzwierciedlał wewnętrzną hierarchię w obrębie *domus Augusta* oraz porządek sukcesji, jaki wykształcił się w efekcie przeprowadzonego w 4 r. cyklu adopcji⁶⁸. Taki efekt został osiągnięty poprzez rozmieszczenie posągów poszczególnych członków rodziny cesarskiej w określonej kolejności. Najważniejsze było w tym przypadku ich ustawienie w odniesieniu do znajdującej się w centrum całej grupy statuy Augusta. Według rekonstrukcji Sandra De Marii bezpośrednio obok princepsa, po jego prawej – a więc bardziej prestiżowej – stronie znalazły się posągi Tyberiusza, Germanika, Druzusa Młodszego oraz Nerona Cezara – najstarszego syna Germanika. Po lewej stronie Augusta miały natomiast znajdować się posągi Liwii, Gajusza i Lucjusza Cezarów, Druzusa Cezara – młodszego syna Germanika oraz Klaudiusza – późniejszego cesarza⁶⁹. Lokalizacja posągów na łuku pokazywała zatem wyraźnie, że po adopcjach 4 r. pierwszy w kolejce do tronu był Tyberiusz, następnie Germanik, dalej Druzus Młodszy i wreszcie synowie Germanika. Warto zaznaczyć, że na monumencie nie znalazło się przedstawienie Agryppy Postumusa, najmłodszego syna Marka Agryppy, którego August adoptował wspólnie z Tyberiuszem. Sytuacja ta była niewątpliwie konsekwencją wykluczenia młodzieńca z *gens Iulia* w 6 r., a następnie jego dożywotniego zesłania na Planazję rok później, które zostało usankcjonowane uchwałą senatu⁷⁰. Znamienne jest również to, że Liwia była jedyną żeńską przedstawicielką panującej dynastii, której statua znalazła się na łuku. Zaszczyt ten odzwierciedlał jej wyjątkową pozycję w *domus Augusta*, jako żony aktualnego princepsa i matki następcy tronu⁷¹. Niestety nie mamy żadnych

⁶⁶ Wyżej pisałem już, że kwestia wystawienia łuku w Rzymie na cześć Gajusza i Lucjusza jest niejasna.

⁶⁷ Zob. *CIL* V 6416.

⁶⁸ Roehmer, op. cit. (zob. wyżej, przyp. 1), s. 58.

⁶⁹ De Maria, op. cit. (zob. wyżej, przyp. 1), s. 249.

⁷⁰ Plin. *Nat. hist.* VII 150; Suet. *Aug.* 65, 1; 4; *Tib.* 15, 2; Tac. *Ann.*, I 3; 6; Cass. Dio LV 32, 2. Na temat *abdicatio* Agryppy zob. przede wszystkim B. Levick, *Abdication and Agrippa Postumus*, *Historia* 21, 1972, s. 674–697.

⁷¹ R. Seager, *Perceptions of the Domus Augusta, AD 4–24*, [w:] *The Julio-Claudian Succession. Reality and Perceptions of the "Augustan Model"*, oprac. A. G. G. Gibson, Brill, Boston – Leiden 2013, s. 42–43.

informacji na temat wyglądu i konstrukcji samego monumentu. Nie zachowały się bowiem jego żadne pozostałości. Nie wiadomo także, w jakiej części miasta się znajdował. Istnieje przypuszczenie, że być może pełnił funkcję przejścia-bramy na miejscowe forum⁷².

V. ŁUKI WYSTAWIONE NA CZEŚĆ CZŁONKÓW RODZINY CESARSKIEJ W OKRESIE RZĄDÓW TYBERIUSZA

Wypracowane i utrwalone w okresie pryncypatu Augusta niepisane reguły, dotyczące zasad wystawiania łuków honoryfikacyjnych, obowiązywały także w dobie rządów Tyberiusza. W 16 r. n.e.⁷³ obok świątyni Saturna na Forum Romanum został konsekrowany łuk triumfalny dedykowany Tyberiuszowi i Germanikowi⁷⁴. Dieter Timpe przypuszcza, że zaszczyt ten został przyznany Germanikowi razem z triumfem, który senat uchwalił w 15 roku⁷⁵. Z przekazu Tacyta wynika, że łuk miał przede wszystkim upamiętniać odzyskanie utraconych przez Warusa znaków legionowych, a więc jeden z najważniejszych epizodów kampanii Germanika za Renem⁷⁶.

Jedyną informacją w źródłach literackich na temat lokalizacji łuku jest wzmianka Tacyta, który umiejscawia go *propter aedem Saturni*⁷⁷. W 1900 r. w sąsiedztwie świątyni Saturna odsłonięto fundamenty, które uznano za prawdopodobne pozostałości łuku Tyberiusza i Germanika⁷⁸. Na podstawie tego odkrycia przyjęto, że monument znajdował się dokładnie pomiędzy *Rostra* a *Basilica Iulia* i był zorientowany w kierunku łuku Augusta wystawionego w 19 r. p.n.e. w związku z odzyskaniem znaków legionowych od Partów, który stał po południowej stronie świątyni Cezara⁷⁹.

⁷² Zob. Roehmer, op. cit., s. 57.

⁷³ Katarzyna Balbuza błędnie datuje wzniesienie łuku na rok 18 n.e. Por. K. Balbuza, *Triumfator. Triumf i ideologia zwycięstwa w starożytnym Rzymie epoki Cesarstwa*, Wydawnictwo Poznańskie, Poznań 2005, s. 203. Tacyt wyraźnie podaje, że monument został poświęcony pod koniec 16 roku przed triumfem Germanika, który odbył się w maju 17 roku. Zob. Tac. *Ann.* II 41.

⁷⁴ Ibid. Część badaczy klasyfikuje ten obiekt jako łuk Tyberiusza. Por. F. Coarelli, *Arcus Tiberii (Forum)*, [w:] *LTUR*, t. I, 1993, s. 107–108; Roehmer, op. cit., s. 113. Inni przyjmują natomiast, że był on dedykowany Tyberiuszowi i Germanikowi. Por. Kähler, op. cit. (zob. wyżej, przyp. 20), szp. 382–383, nr I 13; Kleiner, *The Arch of Nero...* (zob. wyżej, przyp. 1), s. 51, 70; Rose, op. cit., s. 24.

⁷⁵ D. Timpe, *Der Triumph des Germanicus. Untersuchungen zu den Feldzügen der Jahre 14–16 n. Chr. in Germanien*, Rudolf Habelt Verlag, Bonn 1968, s. 50–51.

⁷⁶ Tac. *Ann.* II 41.

⁷⁷ Ibid.

⁷⁸ Platner, Ashby, op. cit. (zob. wyżej, przyp. 34), s. 45 s.v. *Arcus Tiberii*; Kleiner, *The Arch of Nero...*, s. 51.

⁷⁹ Ibid.; Rose, op. cit., s. 24. Na temat łuku partyjskiego Augusta oraz jego lokalizacji por. m.in. E. Nedergaard, *Zur Problematik der Augustusbögen auf dem Forum Romanum*, [w:] *Kaiser Augustus und die verlorene Republik, Eine Ausstellung im Martin-Gropius-Bau, Berlin*,

Nieco inną lokalizację proponuje Filippo Coarelli, który uważa, że odnalezione fundamenty to w rzeczywistości pozostałości po fontannie (*Lacus Servilius*). Zdaniem włoskiego archeologa łuk Tyberiusza i Germanika stał na *vicus Iugarius*, pomiędzy świątynią Saturna a Bazyliką Julijską. W tym miejscu odkryto bowiem dwa filary z cegły, które według Coarellego były częścią omawianego obiektu⁸⁰. Bez względu na to, którą z proponowanych lokalizacji przyjmiemy, nie zmienia to faktu, że łuk był usytuowany na trasie, którą przemierzały tradycyjnie pochody triumfalne zmierzające na Kapitol⁸¹.

2. Przymuszczone przedstawienie łuku Tyberiusza i Germanika na reliefie z łuku Konstantyna.
Źródło: http://sights.seindal.dk/sight/299_Arch_of_Constantine-5.html

7. Juni – 14. August 1988, Verlag Philipp von Zabern, Mainz 1988, s. 224–239; id., *Arcus Augusti (a.19 a.C.)*, [w:] *LTUR*, t. I, 1993, s. 81–85; J. W. Rich, *Augustus's Parthian Honours, the Temple of Mars Ultor and the Arch in the Forum Romanum*, Papers of the British School at Rome 66, 1998, s. 97–115.

⁸⁰ Coarelli, *Arcus...* (zob. wyżej, przyp. 74), s. 107–108; id., *Rom. Ein archäologischer Führer*, Verlag Philipp von Zabern, Mainz 2000, s. 80. Podobnie A. Claridge, *An Oxford Archaeological Guide*, Oxford University Press, Oxford 1998, s. 81.

⁸¹ Por. wyżej, przyp. 24.

3. Denar z Colonia Patricia (18–16 r. p.n.e.). Awers: głowa Augusta – legenda SPQR IMP CAESARI AVG COS XI TR POT VI. Rewers: łuk trójprzelotowy. Na szczycie łuku August w kwadrydze, bo bokach przedstawienia Partów zwracających znaki legionowe – legenda CIVIB ET SIGN MILIT A PART RECVPER. *RIC I, Augustus, 311–313.*

Źródło: http://www.wildwinds.com/coins/sear5/s1606.html#RIC_0134a

Na podstawie odkrytych fundamentów – jeżeli oczywiście należą one do omawianego obiektu – oraz wyobrażenia monumentu, jakie zachowało się na jednym z fryzów łuku Konstantyna, możemy stwierdzić, że był to łuk jednoprzelotowy (il. 2)⁸². Na temat dekoracji statuarycznej obiektu nie mamy praktycznie żadnych informacji. Biorąc jednak pod uwagę okoliczności jego wystawienia, możemy założyć, że schemat ikonograficzny zastosowany w odniesieniu do łuku Tyberiusza i Germanika mógł zostać zaczerpnięty z łuku partyjskiego Augusta, którego wyobrażenia zachowały się na monetach. Z przedstawień monetarnych wiemy, że na attyce ponad środkowym przejściem znajdował się posąg cesarza w kwadrydze, ponad bocznymi przelotami umieszczono natomiast statuy Partów zwróconych w kierunku Augusta i zwracających znaki legionowe (il. 3)⁸³. Wzorem mogła być także scena ukazana na pancerzu Augusta ze słynnego posągu z Prima Porta oraz wyobrażenia, jakie pojawiły się na monetach wybitych po 19 r. p.n.e., z okazji odzyskania przez Augusta znaków legionowych od Partów. W związku z tym dekoracja statuaryczna łuku wzniesionego przy świątyni Saturna mogła wyglądać następująco: w centrum posągi Tyberiusza i Germanika w kwadrydze triumfalnej, po bokach statuy korzających się Germanów, którzy klęcząc zwracają zagrabione wcześniej orły legionowe (*signa*

⁸² Kleiner, *The Arch of Nero...*, s. 52.

⁸³ *RIC I, Augustus, 149, 311–313*; Por. Kleiner, *The Arch of Nero...*, s. 26–27.

militaria)⁸⁴. Jeżeli takie założenie jest słuszne, to możemy przyjąć, że Germanik byłby pierwszym znanym nam członkiem dynastii panującej, poza cesarzem, którego przedstawienie w kwadrydze znalazło się na szczycie łuku. Wcześniej w takiej konwencji ukazywano jedynie Augusta, którego posągi umieszczone w rydwanie triumfalnym ozdobiły najpierw monument akcyjski, a później wzniesiony w jego miejscu łuk partyjski⁸⁵.

Uregulowanie przez Germanika spraw w Armenii poprzez osadzenie na jej tronie rzymskiego kandydata oraz utworzenie przez Druzusa Młodszeo klientelnego państwa, tak zwanego *regnum Vannianum*, na terytorium plemienia Kwadów (lewy brzeg Dunaju), zdecydowało o uchwaleniu przez senat w 19 r. na cześć synów Tyberiusza dwóch łuków honoryfikacyjnych⁸⁶. Miały one stanąć na Forum Augusta, po obu stronach świątyni Marsa Ultora⁸⁷. Na podstawie odsłoniętych fundamentów wiadomo, że były to łuki jednoprzelotowe. Znajdowały się one w północnej części forum, przy wyjściu prowadzącym w kierunku dzielnicy Subury⁸⁸. Z przekazu Tacyta wiemy, że na szczycie łuków miały zostać umieszczone posągi obu synów cesarza⁸⁹. Na temat ich wyglądu nie mamy jednak bliższych informacji. Wiadomo natomiast, że znalazły się w doborowym towarzystwie, obok posągów najwybitniejszych przedstawicieli *gens Iulia* oraz słynnych Rzymian (*summi viri*), które znajdowały się w portykach przylegających z obu stron do świątyni Marsa Ultora⁹⁰. Z łuku Druzusa zachowała się część inskrypcji dedykacyjnej, którą zrekonstruował Geza Alföldy. Jej treść miała brzmieć następująco:

⁸⁴ Przedstawienia klęczącego barbarzyńcy, który w pokorze zwraca znaki legionowe, umieszczono m.in. na monetach wyemitowanych w Rzymie w 19/18 roku p.n.e. *RIC I, Augustus*, 98–100; Zanker, op. cit. (zob. wyżej, przyp. 7), s. 191. Motyw ten pojawił się także na gemmach. W przypadku dekoracji łuku Tyberiusza i Germanika posłużono by się zatem wypracowanym wcześniej schematem ikonograficznym, który był czytelny i powszechnie zrozumiały. Jak trafnie ujął to Paul Zanker: „od czasów Augusta klęczący barbarzyńca stanowił niezwykle skuteczną formułę ikonograficzną pozwalającą Rzymianom rozpowszechniać obraz relacji między nimi a ludami mieszkającymi na granicach Imperium”, Zanker, op. cit., s. 191. Przedstawienie Germanika odbierającego znaki legionowe od Germanów znalazło się także na dedykowanym mu pośmiertnie *ianusie* nadreńskim. Por. niżej, s. 130.

⁸⁵ Kleiner, *The Arch of Nero...*, s. 24, 26.

⁸⁶ Tac. *Ann.* II 63–64; R. S. Rogers, *Studies in the Reign of Tiberius. Some Imperial Virtues of Tiberius and Drusus Iulius Caesar*, Baltimore 1943, s. 122.

⁸⁷ Tac. *Ann.* II 64; P. Zanker, *Forum Augustum. Das Bildprogramm*, E. Wasmuth, Tübingen 1968, s. 24; J. Ganzert, *Zu den Ehrenbögen für Germanicus und Drusus auf dem Augustusforum: «... arcus circum latera templi Martis Ultoris...»*, *Mitteilungen des Deutschen Archäologischen Instituts, Römische Abteilung* 104, 1997, s. 193–206; Rose, op. cit., s. 108.

⁸⁸ Kleiner, *The Arch of Nero...*, s. 53; id., *The Arch of Gaius...* (zob. wyżej, przyp. 54), s. 158–159.

⁸⁹ Tac. *Ann.* II 64.

⁹⁰ Por. Zanker, *August...* (zob. wyżej, przyp. 7), s. 197 (il. 149).

[*Senatus populu*]sque [*Romanus*]
 [*Druso Caesari Ti(berii) Caesaris Aug[usti] f[ilio] Divi Augusti nepoti*]
 [*Divi Iulii pron[ep]oti, co(n)s(uli), pontifici, auguri, sodali Augustali*].
 [*Hunc f[iliu]m Ti(berius) Caesa[r] D[ivi] Augusti f[ilius] Augustus*]
 [*in Illyricum misit, ubi virtute e]ius [pax imperii ita confirmata est],*
 [*ut ei una cum Germanico C]aesa[re] fratre ovatio decerneretur*]⁹¹.

Wyliczała ona zatem najważniejsze etapy *cursus honorum* Druzusa oraz podkreślała jedno z jego najważniejszych osiągnięć na arenie publicznej, jakim było unormowanie sytuacji na terenie Ilirii.

Niespodziewana śmierć Germanika w czasie jego pobytu na Wschodzie w 19 r. n.e. stała się dla senatu impulsem do uchwalenia ku czci zmarłego wielu honorów pośmiertnych. Jednym z nich były łuki honoryfikacyjne (*iani*). Miały one zostać wystawione w Rzymie, w Syrii oraz nad Renem, a więc w tych miejscach cesarstwa, które były w szczególności związane z działalnością Germanika⁹².

ŁUK W RZYMIE

Tabula Siarensis, fr. I 9–21 (wyd. Sánchez – Gutiérrez)⁹³:

9 *Placere uti ianus marmoreus extrueretur in circo Flaminio pe[rcunia publica, posi-]*
 10 *tus ad eum locum, in quo statuae divo Augusto domuique Augus[tae publicae positae es-]*
 11 *sent ab G(aio) Norbano Flacco, cum signis devictarum gentium in a[ngulis tituloque]*
 12 *in fronte eius iani senatum populumque Romanum id monum[entum aeternae dedi-]*
 13 *casae memoriae Germanici Caesaris, cum i[st]is Germanis bello superatis et [deinceps]*
 14 *a Gallia summotis receptisque signis militaribus et vindicata fraud[ulenta clade]*
 15 *exercitus p[opuli] R[omani], ordinato statu Galliarum, proco[n]sul missus in*
 16 *transmarinas pro[vincias]*
 17 *in conformandis iis regnisque eiusdem tractus ex mandatis Ti(berii) Caesaris Au[g(usti),*
 18 *dato re-]*
 17 *ge Armeniae, non parcens labori suo, priusquam decreto senatus [ovans urbem ingre-]*
 18 *deretur, ob rem p[ublicam] mortem obisset; supraque eum ianum statua Ger[manici]*
Caesaris po-]

⁹¹ G. Alföldy, *L'iscrizione dell'arco di Druso nel Forum Augustum*, [w:] *Studi sull'epigrafia augustea e tiberiana di Roma*, oprac. G. Alföldy, Casa editrice Quasar, Roma 1992, s. 101–110 (*non vidi*). Tekst zrekonstruowanej inskrypcji znam z pracy: F. Hurlet, *Les collègues du Prince sous Auguste et Tibère. De la légalité républicaine à la légitimité dynastique*, École Française de Rome, Rome 1997, s. 218.

⁹² Tac. *Ann.* II 83; *Tab. Siar.* I 9; 22; 26. Na temat łuków uchwalonych pośmiertnie na cześć Germanika por. m.in. W. Trillmich, *Der Germanicus-Bogen in Rom und das Monument für Germanicus und Drusus in Leptis Magna. Archäologisches zur tabula Siarensis (I, 9–21)*, [w:] *Estudios sobre la tabula Siarensis*, oprac. J. González, J. Arce, Madrid 1988, s. 51–60; Lebek, *Die drei Ehrenbögen...* (zob. wyżej, przyp. 4), s. 129–148; Lebek, *Ehrenbogen...* (zob. wyżej, przyp. 12), s. 67–71; T. Schmitt, *Die drei Bögen für Germanicus und die römische Politik in früh-tiberischer Zeit*, *Rivista Storica dell'Antichità* 27, 1997, s. 73–137.

⁹³ Sánchez, Gutiérrez, op. cit. (zob. wyżej, przyp. 4), s. 52, 54.

19 *neretur in curru triumphali et circa latera eius statuae D[rusi Germanici patris ei-]
20 us, naturalis fratris Ti(berii) Caesaris Aug(usti) et Antoniae matris ei[us et Agrippinae
uxoris et Li-]*

21 *viae sororis et Ti(berii) Germanici fratris eius et filiorum et filiarum eius.]*

Pierwszy z *ianusów* dedykowanych Germanikowi miał zostać wystawiony *in circo Flamini*⁹⁴. Taka lokalizacja nie była przypadkowa. Cyrk Flaminiusza znajdował się bowiem na początku trasy każdego pochodu triumfalnego i był miejscem w którym triumfatorzy eksponowali swoje trofea wojenne⁹⁵. W tym regionie Rzymu znajdowały się także obiekty ściśle związane z rodziną cesarską, takie jak portyk Oktawii oraz grupa posągów poświęconych Augustowi i *domus Augusta* przez Gajusza Norbanusa Flakkusa, o których wspomina *Tabula Siarensis*⁹⁶. W pobliżu *Circus Flaminius* stał także teatr Marcellusa, kolejna z budowli wzniesionych na cześć członka dynastii panującej.

Z tekstu inskrypcji wiemy, że na attyce łuku miała zostać umieszczona rozbudowana grupa statuaryczna. W centrum kompozycji znalazł się posąg Germanika w kwadrydze triumfalnej, a po bokach statuy jego rodziców Druzusa Starszego i Antonii Młodszej, żony Agryppiny, siostry Julii Liwii (Liwilla), brata Tyberiusza Germanika (późniejszy cesarz Klaudiusz) oraz jego synów i córek⁹⁷. Dekoracja statuaryczna łuku, pomimo pewnych odniesień do triumfu Germanika z 17 r. – przedstawienie zmarłego w kwadrydze czy ozdobienie *ianusa* znakami pokonanych ludów – tylko w pośredni sposób nawiązywała do tamtego wydarzenia. Jej celem było również utrwalenie w powszechnej świadomości obrazu znakomitej rodziny, której członkowie stanowią wzór godny naśladowania⁹⁸. W tym kontekście Germanika ukazano jako modelowy przykład ojca rodziny. Dzięki swemu liczmemu potomstwu – którego przedstawienia znalazły się na łuku – z nadwyżką wypełnił on zalecenia zawarte w ustawodawstwie małżeńskim Augusta. Nie przypadkiem w czasie publicznych widowisk cesarz prezentował Germanika w otoczeniu jego dzieci, aby

⁹⁴ *Tab. Siar.* I 9. Na pochodzącym z III wieku n.e. marmurowym planie Rzymu (*Forma Urbis Romae*) monument znajduje się pomiędzy portykiem Oktawii a teatrem Marcellusa. Lokalizacja ta uzyskała generalnie akceptację historyków. Por. Lebek, *Ehrenbogen...*, s. 67, przyp. 36; L. Richardson, *A New Topographical Dictionary of Ancient Rome*, The Johns Hopkins University Press, Baltimore 1992, s. 26 s.v. Arcus Germanici. E. Rodríguez Almeida, *Arcus Germanici in Circo Flamini*, [w:] *LTUR*, t. I, 1993, s. 94–95; Zanker, *Augustus...*, s. 150 (il. 118).

⁹⁵ Przykładem może być Lukullus, który w czasie swego triumfu urządził tutaj wystawę broni i machin wojennych zdobytych w czasie kampanii na Wschodzie. Por. Plut. *Luc.* 37, 3.

⁹⁶ *Tab. Siar.* I 10–11. Por. także F. Castagnoli, *L'arco di Germanico in Circo Flamini*, *Arch. Class.* 36, 1984, s. 330–331; Lebek, *Die drei Ehrenbögen...* (zob. wyżej, przyp. 4), s. 136; Na temat grupy statuarycznej wystawionej na cześć *domus Augusta* przez Gajusza Norbanusa Flakkusa, konsula 15 roku n.e., zob. M. B. Flory, *Dynastic Ideology, the Domus Augusta, and Imperial Women: A Lost Statuary Group in the Circus Flaminius*, *TAPhA* 126, 1996, s. 287–306.

⁹⁷ *Tab. Siar.* I 18–21.

⁹⁸ Por. Lebek, *Ehrenbogen...*, s. 67–68.

zachęcić społeczeństwo do naśladowania jego przykładu⁹⁹. Nie mniej istotną rolę w rodzinie Germanika odgrywały także kobiety, stąd umieszczenie na łuku posągów Antonii Młodszej, Agryppiny i Liwilli. Jako matki i żony potencjalnych następców tronu zapewniały stabilność dynastii i gwarantowały bezkolizyjną sukcesję władzy cesarskiej w obrębie rodziny panującej¹⁰⁰. Beth Severy podkreśla, że pojawienie się przedstawień kobiet i dzieci na łuku Germanika stanowiło istotne *novum* w kontekście tradycji republikańskiej. Zakłada ona, że na forniksach wystawianych w okresie Republiki umieszczano jedynie statuy mężczyzn z rodu osoby, której łuk był dedykowany, rzecz jasna tych, którzy odnieśli określone sukcesy na scenie publicznej¹⁰¹. Rzeczywiście jest to pierwszy udokumentowany przypadek łuku, na którym umieszczono posągi żeńskich przedstawicielek rodu oraz dzieci. Nie mamy jednak dostatecznej wiedzy na temat wyglądu dekoracji statuarycznej forniksów republikańskich, aby arbitralnie stwierdzić, że ozdabiano je wyłącznie przedstawieniami mężczyzn. Zastanawiający na pierwszy rzut oka może wydawać się brak posągów Tyberiusza i Druzusa Młodszego w dekoracji statuarycznej łuku. Nieobecność ta nie była jednak przypadkowa. Intencją zleceniodawców było bowiem ukazanie zmarłego w otoczeniu wyłącznie najbliższych członków jego rodziny, stąd pominięcie adopcyjnego ojca i adopcyjnego brata. Interesujące jest również to, że na łuku znalazły się statuy zarówno żyjących, jak i zmarłych przedstawicieli trzech pokoleń rodziny Germanika¹⁰². Istotnym elementem dekoracji *ianusa* były także znaki (*signa*) ludów pokonanych w efekcie kampanii Germanika. Jak przypuszcza Brian Rose, mogły to być nie tylko sztandary, ale również wizerunki zwyciężonych barbarzyńców. Ukazano je prawdopodobnie na reliefie, którym ozdobiono monument¹⁰³. Na łuku znalazła się również inskrypcja informująca o osiągnięciach Germanika w Galii, Germanii i na Wschodzie¹⁰⁴. Upamiętniała ona zatem wszystkie dokonania zmarłego dla państwa.

Zdaniem Wolfganga Lebeka monument Germanika z Cyrku Flaminiusza był łukiem jednoprzelotowym, o czym miałyby świadczyć określenie go w tekście *Tabula Siarensis* terminem *ianus*¹⁰⁵. Odmienną opinię prezentuje Fred Kleiner. Według niego tak rozbudowana grupa statuaryczna, jaka znalazła się na łuku Germanika, mogła zmieścić się tylko na obiekcie trójprzelotowym. Kleiner opiera swój pogląd na analizie różnorodnych emisji monetarnych z przedstawieniami łuków, które pokazują, że grupy statuaryczne składające się z wielu posągów umieszczano

⁹⁹ Suet. *Aug.* 34, 2.

¹⁰⁰ F. S. Kleiner, *An Extraordinary Posthumous Honor for Livia*, *Athenaeum* 68, 1990, s. 514.

¹⁰¹ Por. B. Severy, *Family and State in the Early Imperial Monarchy: The Senatus Consultum de Pisone Patre, Tabula Siarensis, and Tabula Hebana*, *CPh* 95, 2000, s. 324.

¹⁰² Kleiner, *The Study...* (zob. wyżej, przyp. 20), s. 200.

¹⁰³ Rose, op. cit. (zob. wyżej, przyp. 49), s. 110. Por. także Castagnoli, op. cit. (zob. wyżej, przyp. 96), s. 331.

¹⁰⁴ *Tab. Siar.* I 12–18.

¹⁰⁵ Por. wyżej, przyp. 12.

na monumentach posiadających trzy przejścia¹⁰⁶. Sądzę, że tego typu dywagacje nie mają większego sensu. Istotne były bowiem w tym przypadku rozmiary obiektu, a nie liczba przelotów.

ŁUK NA WSCHODZIE

Tabula Siarensis, fr. I 22–26 (wyd. Sánchez – Gutiérrez)¹⁰⁷

22 *Alter ianus fieret in montis Amani iugo, quod est in [finibus provinciae Syriae, sive qui]*

23 *alius aptior locus Ti(berio) Caesari Aug(usto) principi nostro [videretur in iis regionibus, quarum]*

24 *curam et tutelam Germanico Caesari ex auctori[tate huius ordinis ipse mandasset;]*

25 *item statua eius poneretur et titulus conve[niens rebus ab eo gestis fronti eius iani in-]*

26 *sculperetur.*

Drugi z łuków miał stać w paśmie gór Amanus, na granicy prowincji Cylicji i Syrii, albo w innym miejscu na Wschodzie, związanym z działalnością adoptowanego syna Tyberiusza. Wybór ewentualnego miejsca senat pozostawił w gestii cesarza¹⁰⁸. Według Lebeka łuk został wzniesiony najprawdopodobniej w przełęczy (wąwozie), położonej na głównym szlaku komunikacyjnym, prowadzącym z Cylicji do Syrii, a więc w miejscu powszechnie uczęszczanym¹⁰⁹. Na temat dekoracji *ianusa* źródła nie podają bliższych informacji. Wiemy jedynie, że na jego szczycie miała zostać umieszczona statua Germanika¹¹⁰. Lebek przypuszcza, że zmarłego przedstawiono podobnie jak na łuku rzymskim w rydwanie triumfalnym¹¹¹. Wobec braku źródeł są to jednak wyłącznie spekulacje. Na monumencie znalazła się również inskrypcja upamiętniająca najważniejsze dokonania Germanika¹¹². Ze względu na miejsce wystawienia łuku (wschodnia część Imperium) mogła ona być sporządzona w języku greckim¹¹³.

ŁUK NAD RENEM

Tabula Siarensis, fr. I 26–34 (wyd. Lebek)¹¹⁴

26 *Tertius ianus vel m[aximus fieret apud Rhenum prope eum tumulum,]*

27 *quem Druso fratri Ti Caesaris Aug p[rincipis nostri maerens incohasset exerci-]*

28 *tus, deinde permissu divi Augusti per[fecisset, inque eo iano statua Germanici Cae-]*

¹⁰⁶ Por. Kleiner, *The Study...*, s. 200–201; Podobnie Rose, op. cit., s. 110.

¹⁰⁷ Sánchez, Gutiérrez, op. cit. (zob. wyżej, przyp. 4), s. 54.

¹⁰⁸ Por. Tac. *Ann.* II 83.

¹⁰⁹ Lebek, *Die drei Ehrenbögen...* (zob. wyżej, przyp. 4), s. 140–141.

¹¹⁰ *Tab. Siar.* I 25.

¹¹¹ Lebek, *Ehrenbogen...* (zob. wyżej, przyp. 12), s. 69.

¹¹² *Tab. Siar.* I 25–26.

¹¹³ Lebek, *Die drei Ehrenbögen...*, s. 142.

¹¹⁴ *Ibid.*, s. 147.

29 *saris constitueretur accipienti[signa recepta e Germanis et praeciperetur Gal-]*
 30 *lis Germanisque, qui citra Rhen[um incolunt, quorum civitates iussae essent a divo]*
 31 *Aug rem divinam ad tumulu[m Drusi facere, uti ibi Germanico Caesari facerent simi-]*
 32 *le sacrificium parentant[es quodannis eo die, quo Germanicus Caesar decessisset,]*
 33 *et cum esset in ea region[e exercitus p R ipso die sacrifici vel die nata-]*
 34 *li Germanici Caesar[is, uti decurreret per eum ianum, qui ex hoc s c factus esset.]*

Z relacji Tacyta wiemy, że trzeci z *ianusów* Germanika miał zostać wystawiony nad Renem¹¹⁵. Historyk rzymski nie precyzuje jednak, w którym miejscu. Niestety tekst *Tabula Siarensis* w partiach mówiących o jego lokalizacji oraz odbywających się w jego sąsiedztwie uroczystościach jest mocno uszkodzony, co sprawia, że w kwestiach tych skazani jesteśmy na poruszanie się w sferze hipotez. W świetle rekonstrukcji tej części tekstu dokonanej przez Lebeka – zyskała ona generalnie akceptację w nauce – łuk miał znajdować się na terenie dzisiejszej Moguncji, w pobliżu cenotafu Druzusa (*tumulus Drusi*)¹¹⁶. Jak przypuszcza Peter Herz, mógł on stanowić wejście do okręgu kultowego skupionego wokół tego symbolicznego grobowca¹¹⁷. Na łuku miała zostać umieszczona statua Germanika odbierającego znaki legionowe od Germanów¹¹⁸. Zastosowany w tym przypadku schemat statuaryczny został najprawdopodobniej przejęty z łuku Tyberiusza i Germanika, który konsekrowano kilka lat wcześniej przy świątyni Saturna na Forum Romanum¹¹⁹. Nie możemy oczywiście zapominać, że scena ukazująca Germanika odbierającego znaki legionowe od upokorzonych Germanów miała charakter symboliczny i nie była reminiscencją realnych wydarzeń. Wiemy bowiem, że orły te nie zostały dobrowolnie oddane przez barbarzyńców, ale odnalezione przez legionistów w czasie walk w Germanii¹²⁰. Fakt ten nie miał jednak w tym przypadku żadnego znaczenia. Dekoracja statuaryczna łuku Germanika nad Renem miała przede wszystkim gloryfikować osobę zmarłego i utrwalić w pamięci potomnych przekonanie, że dzięki jego dokonaniom udało się zmazać hańbę klęski Warusa i przywrócić prestiż Rzymu na terenie Germanii. Monument upamiętniał zatem jedno z najważniejszych osiągnięć kampanii Germanika nad Renem, szczególnie istotnego z punktu widzenia armii. Utrata znaków legionowych była bowiem postrzegana jako hańba, dlatego ich odzyskanie miało dla żołnierzy ogromne znaczenie psychologiczne. Biorąc pod uwagę ten aspekt wydaje się prawdopodobne, że łuk eksponujący triumf Rzymu

¹¹⁵ Tac. *Ann.* II 83.

¹¹⁶ Tab. *Siar.* I 26–28; Lebek, *Die drei Ehrenbögen...*, s. 147; id., *Die Mainzer Ehrungen...* (zob. wyżej, przyp. 4), s. 57–62.

¹¹⁷ P. Herz, *Das römische Heer und der Kaiserkult in Germanien*, [w:] *Religion in den germanischen Provinzen Roms*, oprac. W. Spickermann, Mohr Siebeck, Tübingen 2001, s. 106, 108. Por. także H. Bellen, *Der römische Ehrenbogen von Mainz-Kastel: Ianus Germanici aut Domitiani?*, *Archäologisches Korrespondenzblatt [AKB]* 19, 1989, s. 78.

¹¹⁸ Tab. *Siar.* I 28–29.

¹¹⁹ Por. wyżej, s. 124–125.

¹²⁰ Por. Tac. *Ann.* I 60; II 25; Lebek, *Ehrenbogen...*, s. 69–70.

i upokorzenie barbarzyńców mógł stać gdzieś przy drodze prowadzącej z obozu legionowego (Mainz-Kästrich) do cenotafu Druzusa, a więc w miejscu powszechnie uczęszczanym, szczególnie przez stacjonujących tutaj legionistów. Miałoby to niebagatelne znaczenie dla umacniania poczucia lojalności armii nadreńskiej wobec rodziny cesarskiej i podnoszenia morale żołnierzy. Wystawienie *ianusa* tam, gdzie stał *tumulus Drusi*, przy którym każdego roku gromadzili się przedstawiciele plebion galijskich i germańskich w celu składania ofiar ku czci Druzusa i Germanika, sprzyjało również utrwalaniu w miejscowej ludności przeświadczenia o wszechogarniającej władzy Rzymu¹²¹. Nie wiemy, czy na łuku, podobnie jak miało to miejsce w przypadku pozostałych dwóch *ianusów*, została umieszczona inskrypcja dedykacyjna. W tekście *Tabula Siarensis* nie ma na ten temat żadnych informacji. Tacyt wspomina jednak, że na wszystkich łukach uchwalonych przez senat po śmierci Germanika miały zostać umieszczone napisy informujące o jego dokonaniach¹²². W związku z tym możemy przyjąć, że inskrypcja upamiętniająca osiągnięcia zmarłego znalazła się także na monumencie wystawionym w Germanii.

Lebek wysunął hipotezę, że jedną z uroczystości, jaka miała odbywać się w pobliżu łuku, była parada legionów nadreńskich (*decursio*), której ważnym momentem było rytualne przejście pod *ianusem*. Opiera się on na przekazie Swetoniusza, który wspomina o podobnej *decursio* na cześć Druzusa, organizowanej corocznie po jego śmierci¹²³. Uroczystość ta mogła być niewątpliwie inspiracją dla przeprowadzania takiej parady również ku czci Germanika. Zdaniem Lebeka termin tej ceremonii miałby pokrywać się z dniem jego urodzin¹²⁴. Według Petera Herza *decursio* rozpoczynała się w obozie legionowym i kierowała się w stronę łuku Germanika. Po przejściu pod *ianusem* żołnierze maszerowali w kierunku ołtarza ofiarnego, usytuowanego obok cenotafu Druzusa, na którym składano następnie ofiary (*supplicationes*)¹²⁵. Być może epizod ten nawiązywał do ceremonii triumfalnej Germanika, której integralną częścią, jak zresztą każdego triumfu, było przejście przez *porta triumphalis*. Herz zakłada, że w paradzie, oprócz garnizonu moguncckiego, uczestniczyły także delegacje innych oddziałów stacjonujących w Germanii Górnej. Zwraca on ponadto uwagę na możliwość symbolicznej obecności zmarłego w czasie uroczystości: jego podobizna (*imago*) uczestniczyła w *decursio*, a następnie umieszczona na *sella curulis* „obserwowała” obrzędy ofiarne odbywające się na ołtarzu przy grobowcu Druzusa¹²⁶.

¹²¹ *Tab. Siar.* I 30–32; Suet. *Claud.* 1, 3. Por. także H. Bellen, *Das Drusus Denkmal apud Mogontiacum und die Galliarum civitates*, Jahrbuch des Römisch-Germanischen Zentralmuseums Mainz 31, 1984, s. 385–396.

¹²² Tac. *Ann.* II 83.

¹²³ *Ceterum exercitus honorarium ei tumulum excitavit, circa quem deinceps stato die quotannis miles decurreret.* Suet. *Claud.* 1, 3.

¹²⁴ *Tab. Siar.* I 33–34; Lebek, *Die Mainzer Ehrungen...*, s. 72–76.

¹²⁵ Herz, op. cit., s. 106–108; Por. także Lebek, *Die Mainzer Ehrungen...*, s. 75.

¹²⁶ Herz, op. cit., s. 107.

W 1986 r. na terenie Moguncji (Mainz-Kastel) odsłonięto fundamenty trójprzełotowego łuku. Niedaleko od miejsca jego wystawienia odkryto natomiast różnorodne fragmenty dekoracji architektonicznej, które najprawdopodobniej pochodziły z tego obiektu¹²⁷. Na blokach kamiennych, z których wykonane były fundamenty, zachowały się stemple 14. legionu stacjonującego na tym terenie w dwóch okresach: po raz pierwszy w latach 13 p.n.e. – 43 n.e., i ponownie po krótkiej przerwie w latach 70–92 n.e.¹²⁸ Odkrycie to wywołało w nauce burzliwą dyskusję. Pojawili się bowiem zwolennicy identyfikacji łuku z Mainz-Kastel z *ianusem* Germanika¹²⁹. Zdaniem Hansa Frenza za taką interpretacją przemawiałaby stylistyka zachowanych detali architektonicznych obiektu, według niego charakterystyczna dla okresu julijsko-klaudyjskiego. Badacz niemiecki zakłada zatem, że fundamenty odkryte w Mainz-Kastel to pozostałości łuku Germanika, o którym wspomina Tacyt i *Tabula Siarensis*¹³⁰. Odmienną opinię prezentuje Heinz Bellen, który sądzi, że Rzymianie nie mogli zdecydować się na wystawienie łuku po prawej stronie Renu, ponieważ obszar ten w czasach Tyberiusza tylko w niewielkim stopniu podlegał rzymskiej kontroli i był tym samym narażony na częste ataki Germanów. Według niego taka lokalizacja monumentu stanowiłaby ponadto istotne utrudnienie dla odbywającej się corocznie parady wojskowej na cześć Germanika, której jednym z elementów miało być przejście pod *ianusem*. Wymagałoby to bowiem przeprowadzania się armii na drugi brzeg rzeki. Zdaniem Bellena *ianus* musiał zatem znajdować się w bezpośrednim sąsiedztwie cenotafu Druzusa, a więc na lewym brzegu Renu¹³¹. Nie wszystkie z argumentów, które niemiecki historyk przytacza na poparcie swej tezy, przekonują. W 1986 r. wydobyto z dna Renu jeden z drewnianych pali mostowych. Jego datowanie na okres panowania Tyberiusza pozwala przyjąć, że Moguncja posiadała już w tym okresie stałą przeprawę przez rzekę¹³². To z kolei wskazuje, że oba brzegi Renu na tym odcinku były w tym okresie pod kontrolą Rzymu. Istnienie stałego mostu umożliwiłoby zatem sprawne i bezkolizyjne przeprowadzenie *decursio*, nawet w przypadku konieczności przeprowadzania się na prawą stronę rzeki. W moim przekonaniu kluczowym argumentem w dyskusji na temat lokalizacji nadreńskiego *ianusa* Germanika może być jego położenie względem cenotafu Druzusa. Jeśli zaakcep-

¹²⁷ H. G. Frenz, *Zur Zeitstellung des römischen Ehrenbogens von Mainz-Kastel*, Archäologisches Korrespondenzblatt 19, 1989, s. 69–70.

¹²⁸ Ibid., s. 69; Lebek, *Die Mainzer Ehrungen...*, s. 77.

¹²⁹ Główne argumenty uczestników tej dyskusji zostały zreferowane przez Michaela Kleina. Por. M. J. Klein, *Rzymska Moguncja (Mogontiacum) w świetle najnowszych badań*, oprac. K. Iłski, L. Mrozewicz, M. Musielak, Wydawnictwo VIS, Poznań 2002 (Xenia Posnaniensia 2, 13), s. 11–13.

¹³⁰ Frenz, op. cit., s. 69–75.

¹³¹ Bellen, *Der römische Ehrenbogen...* (zob. wyżej, przyp. 117), s. 77–78; Por. także G. A. Lehmann, *Das Ende der römischen Herrschaft über das „westelbische“ Germanien: von der Varus-Katastrophe zur Abberufung des Germanicus Caesar 16/7 n. Chr.*, ZPE 86, 1991, s. 94.

¹³² Klein, *Rzymska Moguncja...*, s. 12–13.

tujemy panującą zasadniczo w nauce *communis opinio*, że znajdujący się w lewo-brzeżnej części Moguncji tzw. *Drusus-stein* to pozostałości symbolicznego grobowca Druzusa, o którym wspominają źródła, to możemy z dużą dozą prawdopodobieństwa przyjąć, że łuk na cześć Germanika wzniesiono w sąsiedztwie monumentu poświęconego jego ojcu¹³³. Takie umiejscowienie miałyby również swoje uzasadnienie w organizowanych przy obu obiektach uroczystościach. Reasumując sądzę, że próba identyfikacji łuku z Mainz-Kastel z *ianusem* Germanika nie jest słuszna. Monument ten został prawdopodobnie wzniesiony dopiero w czasach Domicjana, w związku ze zwycięską kampanią tego cesarza przeciw Chattom¹³⁴.

Śmierć Germanika otwierała drogę do przyszłej sukcesji po Tyberiuszu jego naturalnemu synowi Druzusowi. W 22 r. senat przyznał mu, na wniosek princepsa, *tribunicia potestas*, co oznaczało jego oficjalną desygnację na następcę¹³⁵. Tacyt podaje, że senat postanowił uczcić to wydarzenie poprzez uchwalenie szeregu zaszczytów. Jednym z nich miały być łuki honoryfikacyjne na cześć cesarza i jego świeżo wyznaczonego następcy. Z przekazu Tacyta wiemy, że Tyberiusz nie dopuścił do uchwalenia wszystkich propozycji senatu¹³⁶. Nie wiadomo jednak, czy sprzeciw princepsa dotyczył akurat tego zaszczytu. Niestety oprócz wzmianki Tacyta nie posiadamy żadnych innych informacji na temat tych monumentów. Epizod ten pokazuje natomiast, że powodem wystawienia łuku nie musiały być ani sukcesy militarne, ani dyplomatyczne.

Śmierć Druzusa w 23 r. n.e. stworzyła dla senatu kolejną okazję do podkreślenia swego szacunku i lojalności wobec dynastii panującej poprzez odpowiednie uczczenie zmarłego. Z przekazu Tacyta wynika, że na cześć Druzusa uchwalono podobne zaszczyty, jakie przyznano wcześniej Germanikowi¹³⁷. Możemy na tej podstawie przyjąć, że jednym z honorów pośmiertnych były także łuki honoryfikacyjne. Takie założenie może potwierdzać inskrypcja zawierająca tekst uchwały senatu podjętej po śmierci syna Tyberiusza, której fragmenty odnaleziono na terenie Rzymu¹³⁸. Niestety ta część inskrypcji, w której najprawdopodobniej znajdowały się informacje na temat łuków, które miały zostać wystawione ku czci Druzusa, zachowała się szczątkowo. W tej sytuacji ponownie skazani jesteśmy wyłącznie na przypuszczenia. Próbę rekonstrukcji brakujących partii inskrypcji podjął Wolfgang Lebek.

¹³³ Ibid., s. 8.

¹³⁴ Por. Lebek, *Die Mainzer Ehrungen...* (zob. wyżej, przyp. 4), s. 79–82; Bellen, *Der römische Ehrenbogen...* (zob. wyżej, przyp. 117), s. 80–81; Klein, *Rzymska Moguncja...*, s. 12.

¹³⁵ Tac. *Ann.* III 56.

¹³⁶ Ibid., 57.

¹³⁷ Ibid., IV 9.

¹³⁸ Podobnie jak to miało miejsce wcześniej w przypadku Germanika, tekst dekretu honoryfikacyjnego na cześć Druzusa został prawdopodobnie wryty na brązowych tablicach, które wystawiono w Rzymie oraz najważniejszych miejscach cesarstwa. Por. Lebek, *Die Postumen Ehrenbögen...* (zob. wyżej, przyp. 5), s. 83–84.

CIL VI 31200 B szp. I 1–5 (wyd. Lebek)¹³⁹

[*Alter ianus (arcus?) --- fieret --- iuxta (eam) aram, quae ---, cum titulo in fronte eius iani (arcus?): Senatū populūque Romanū id monumentū aeternae dedicasse memoriae Drusi Caesaris.*]

1 [*cum is --- dato rege Suebis et ordinato statu Illyrici ex mandatis Ti(beri) Caesaris Augusti pa]tris sui*

2 [*--- mortem obisset; supraque eum ianum (arcum?) statua Dru]si Caesaris in cur-*

3 [*ru triumphali poneretur --- et statua Ti(beri)] Caesaris Augusti*

4 [*patris eius ---, et praeciperetur Illyriis, ut ad eam aram, q(uae) s(upra) s(cripta) e(st.) publice facerent re]m divinam paren-*

5 [*tantes quotannis eo die, quo Drusus Caesar decessisset.*]

Jeżeli przyjmiemy, że honory pośmiertne przyznane Druzusowi były podobne do tych, które uchwalono wcześniej na cześć Germanika, to możemy przypuszczać, że jeden z łuków Druzusa miał zostać wystawiony w Rzymie. Według Lebeka na jego szczycie miała znaleźć się statua Druzusa w kwadrydze triumfalnej, a na attyce inskrypcja informująca o dokonaniach zmarłego¹⁴⁰. Być może – podobnie jak na łuku Germanika wzniesionym *in circo Flaminio* – obok posągu Druzusa umieszczono również statuy najbliższych członków jego rodziny. Drugi łuk mógł natomiast stanąć na terenie *Illyricum*, a więc na obszarze, gdzie działał on jako specjalny wysłannik cesarski. W świetle rekonstrukcji Lebeka na łuku miał znajdować się posąg Druzusa w kwadrydze, obok statua Tyberiusza oraz inskrypcja upamiętniająca czyny zmarłego¹⁴¹. Przedstawienie syna Tyberiusza w konwencji triumfatora wydaje się o tyle ciekawe, że nie odbył on nigdy triumfu. Należy zgodzić się z Lebekiem, że inspiracją mógł być *casus Germanika*, którego statua w kwadrydze ozdobiła łuk w Cyrku Flaminiusza oraz być może *ianus* wzniesiony w Syrii. Trudno bowiem wyobrazić sobie, aby naturalnego syna cesarza i głównego po śmierci Germanika kandydata do sukcesji uhonorowano w mniej prestiżowy sposób niż zmarłego kilka lat wcześniej jego adopcyjnego brata¹⁴². Akceptując hipotezę Lebeka, że Druzusa przedstawiono w taki sposób na dedykowanych mu monumentach, możemy przyjąć, że dekoracja statuaryczna łuku, której istotnym elementem był posąg w kwadrydze, nie zawsze musiała odwoływać się do ceremonii triumfalnej. Tezę taką potwierdza również szereg innych przykładów. Na łuku partyjskim Augusta, który został wystawiony na Forum Romanum, cesarza ukazano w rydwanie triumfalnym, chociaż nie odbył on w tym przypadku triumfu. Na łukach wzniesionych na cześć princepsa na terenie Hiszpanii Augusta przedstawiono natomiast w bidze zaprzężonej w słońce lub w kwadrydze triumfalnej. Za cesarzem ukazano ponadto wyobrażenie koronu-

¹³⁹ Id., *Ehrenbogen...* (zob. wyżej, przyp. 12), s. 54–55.

¹⁴⁰ Ibid., s. 89, 91.

¹⁴¹ Id., *Die Postumen Ehrenbögen...*, s. 86–90; id., *Ehrenbogen...*, s. 54–55, 71.

¹⁴² Lebek, *Die Postumen Ehrenbögen...*, s. 89; id., *Ehrenbogen...*, s. 71.

jącej go Wiktorii (il. 4–5)¹⁴³. Pomimo że zastosowano tutaj schemat ikonograficzny charakterystyczny dla przedstawień triumfalnych, monumenty te nie miały żadnego związku z triumfem. Zostały bowiem wystawione z powodu wybudowania i odrestaurowania na zlecenie Augusta sieci dróg, które miały usprawnić komunikację na terenie prowincji hiszpańskich¹⁴⁴. Podsumowując możemy założyć, że przedstawianie cesarza oraz następców tronu w konwencji triumfatora (w kwadrydze lub stroju triumfalnym) na wznoszonych na ich cześć monumentach honoryfikacyjnych stało się od czasów Augusta swego rodzaju normą, niezależnie od tego, czy dany obiekt został wzniesiony z okazji triumfu, czy też z innych powodów¹⁴⁵.

4. Denar z Colonia Patricia (18–16 r. p.n.e.). Awers: głowa Augusta – legenda: SPQR CAESARI AVGVSTO. Rewers: łuk dwuprzelotowy. Na szczycie łuku statua Augusta w kwadrydze, za cesarzem przedstawienie koronującej go Wiktorii – legenda: QVOD VIAE MVN SVNT. *RIC I², Augustus, 144.*
Źródło: http://www.wildwinds.com/coins/sear5/s1631.html#RIC_0144

¹⁴³ Wyobrażenia łuków znalazły się na denarach i aureusach wybitych pomiędzy 18 a 16 rokiem w mennicach hiszpańskich. *RIC I, Augustus, 315; BMCRE I, Augustus, 432–434*; Por. także Kleiner, *The Arch of Nero...* (zob. wyżej, przyp. 1), s. 31; Beard, op. cit. (zob. wyżej, przyp. 20), s. 88–90.

¹⁴⁴ Kleiner, *The Arch of Nero*, s. 30–32; Roehmer, op. cit. (zob. wyżej, przyp. 1), s. 73–76.

¹⁴⁵ Dobrym przykładem może być również słynny monument, który został wystawiony po 23 roku na cześć rodziny panującej, przed świątynią Augusta i Romy w Leptis Magna. W centrum znalazły się posągi Germanika i Druzusa w kwadrydze triumfalnej, po bokach statuy członków rodziny cesarskiej. Por. Rose, op. cit. (zob. wyżej, przyp. 49), s. 182–184; D. Boschung, *Gens Augusta. Untersuchungen zu Aufstellung, Wirkung und Bedeutung der Statuengruppen des julisch-claudischen Kaiserhauses*, Verlag Philipp von Zabern, Mainz 2002, s. 14–18.

5. Aureus z Colonia Patricia (18–17/16 r. p.n.e.). Awers: głowa Augusta – legenda SPQR IMP CAESARI. Rewers: łuk dwuprzelotowy. Na szczycie łuku posąg Augusta w bidze zaprzężonej w słonie, za princepsem wyobrażenie koronującej go Wiktorii – legenda QVOD VIAE MVN SVNT. *RIC I, Augustus, 315.*

Źródło: [http://numismatics.org/ocre/id/ric.1\(2\).aug.140](http://numismatics.org/ocre/id/ric.1(2).aug.140)

Uchwała senatu w sprawie pośmiertnego uhonorowania Druzusa, której tekst został rozpowszechniony w różnych częściach cesarstwa, stała się niewątpliwie inspiracją dla senatu italskiego miasta Spoleto (*Spoletium*), który zdecydował się na wzniesienie łuku dedykowanego Germanikowi i Druzusowi¹⁴⁶. Monument został wystawiony po 23 r. i stanowił wejście na miejscowe forum. Na szczycie łuku znajdowały się posągi obu niedoszłych sukcesorów Tyberiusza. Ciekawym elementem dekoracji był również fryz dorycki, którego metopy ozdobiono bukranionami. Część łuku zachowała się do naszych czasów¹⁴⁷.

Na zakończenie chciałbym zwrócić uwagę na niezwykle przypadek uchwalenia łuku honoryfikacyjnego na cześć kobiety. Sytuacja taka miała miejsce w 29 r. n.e., kiedy to senat przyznał ten zaszczyt zmarłej w tym roku Liwii. Jak wynika z przekazu Kasjusza Diona, łuk miał być substytutem deifikacji, na którą nie wyraził zgody Tyberiusz¹⁴⁸. Monument nie został jednak wzniesiony ze względu na postawę cesarza, który pomimo obietnicy sfinansowania jego budowy nigdy nie zrealizował

¹⁴⁶ Fakt, że monument został wystawiony na cześć obu zmarłych następców Tyberiusza, poświadcza zachowana inskrypcja dedykacyjna (*CIL XI.2, 4776, 4777*). Por. Kleiner, *The Arch of Nero...*, s. 55.

¹⁴⁷ Szerzej na temat łuku por. H. Hesberg, *Zur Datierung des römischen Ehrenbogens am Forum von Spoleto*, *Kölner Jahrbuch* 23, 1990, s. 109–116; Roehmer, op. cit., s. 154–156.

¹⁴⁸ Cass. Dio LVIII 2, 1–3.

tego przedsięwzięcia¹⁴⁹. Należy w tym miejscu podkreślić, że uhonorowanie przez senat tego rodzaju zaszczytem kobiety było wydarzeniem bez precedensu, jedynym w historii Rzymu¹⁵⁰.

VI. PODSUMOWANIE

Przyjmując jako kryterium klasyfikacji okoliczności oraz powody, które zadecydowały o wystawieniu łuku, możemy wyodrębnić wśród monumentów dedykowanych przedstawicielom rodziny cesarskiej, w okresie rządów Augusta i Tyberiusza, dwie podstawowe kategorie. Do pierwszej można zaliczyć te łuki, które zostały wzniesione z powodu określonych zwycięstw militarnych (łuk Tyberiusza w Panonii, łuk Tyberiusza i Germanika przy świątyni Saturna) lub sukcesów polityczno-dyplomatycznych (łuki Germanika i Druzusa na Forum Augusta). Uchwalano je, obok triumfu lub owacji, jako nagrodę za konkretne osiągnięcia wojskowo-dyplomatyczne. Drugą, najbardziej liczną kategorię, stanowią łuki, które wznoszono po śmierci członków *domus Augusta*, w celu uczczenia ich pamięci oraz upamiętnienia całokształtu dokonań dla państwa. Stanowiły one jeden z wielu uchwalanych na ich cześć zaszczytów pośmiertnych¹⁵¹.

Jak widać, motywy, które decydowały o wystawieniu łuku, mogły być różnorodne. Warto podkreślić, że tylko niewielka część spośród łuków dedykowanych poszczególnym przedstawicielom rodziny cesarskiej za rządów pierwszych dwóch princepsów miała charakter „triumfalny”, a więc została wzniesiona w związku z triumfem. Z tego względu uważam, że termin „łuk honoryfikacyjny” precyzyjniej ujmuje specyfikę zdecydowanej większości tych monumentów niż pojęcie „łuk

¹⁴⁹ Ibid., 6. Por. także Kleiner, *An Extraordinary Posthumous Honor...* (zob. wyżej, przyp. 100), s. 508–509; 512.

¹⁵⁰ Fakt ten eksponuje Kasjusz Dion (Cass. Dio LVIII 2, 3). Znane są wprawdzie przypadki wystawienia łuku na cześć rodziny cesarskiej i uhonorowania w ten sposób także jej przedstawicieli, ale miały one inny charakter. Dobrym przykładem może być tutaj monument, który został wzniesiony w *Colonia Cuiculitana* (Dzemila w dzisiejszej Algierii) w 216 r. na cześć Karakalli, Julii Domny i ubóstwionego Septymiusza Sewera. Por. Kähler, op. cit. (zob. wyżej, przyp. 20), szp. 430, nr 14b. Jak widać, Julia Domna była tylko jednym z członków dynastii panującej, której poświęcono wspomniany łuk. Z przekazu Kasjusza Diona wiemy natomiast, że łuk uchwalony na cześć Liwii miał zostać wystawiony wyłącznie dla zmarłej żony Augusta. Kolejną różnicą było to, że w przypadku Liwii decyzję o wzniesieniu monumentu podjął senat, a łuk w Dzemili został prawdopodobnie wystawiony z inicjatywy prywatnej.

¹⁵¹ Nie wiemy natomiast, do jakiej kategorii należałoby zaliczyć wspomniany wyżej łuk (monument?), który został prawdopodobnie wystawiony na cześć Gajusza i Lucjusza w Rzymie. Nie mamy bowiem żadnych informacji na temat powodów jego wystawienia. Nie wiadomo także, czy został on wzniesiony za życia, czy dopiero po śmierci obu braci.

triumfalny” stosowane szczególnie w polskich opracowaniach¹⁵². We wszystkich przypadkach intencją zleceniodawców było bowiem uhonorowanie osoby, której dany łuk był poświęcony. W tym kontekście każdy łuk triumfalny był także honoryfikacyjnym, natomiast nie każdy łuk honoryfikacyjny był triumfalnym.

W przeciwieństwie do forniksów wystawianych z inicjatywy wodzów republikańskich, łuki dedykowane członkom rodziny panującej wnoszono przede wszystkim na mocy uchwały senatu i ludu, jak informuje nas stereotypowa formuła *senatus populusque Romanus*, która pojawia się w inskrypcjach dedykacyjnych. Trzeba jednak pamiętać, że z inicjatywą uchwalenia łuku występował zawsze senat, a rola ludu w podejmowaniu decyzji o uhonorowaniu tym zaszczytem członka rodziny princepsa była często iluzoryczna. Istotnym *novum* w porównaniu do okresu republiki było również to, że budowę tych monumentów finansowano z pieniędzy publicznych.

Niektóre z łuków zostały także wystawione z inicjatywy władz lokalnych (łuk Gajusza w Pizie, łuk Germanika i Druzusa Młodszeo w Spoleto). Inspiracją były wcześniejsze dekryty senatu, uchwalone w związku ze śmiercią tych niedoszłych następców tronu. Znanie są również przypadki dedykowania łuku na cześć rodziny cesarskiej przez osoby prywatne. Dobrym przykładem może być tutaj m.in. inicjatywa Gajusza Juliusza Rufusa, kapłana Romy i Augusta w Lugdunum. W 19 r. n.e. sfinansował on na terenie *Mediolanum Santonum* wzniesienie dwuprzelotowego łuku poświęconego Tyberiuszowi, Germanikowi i Druzusowi Młodszemu¹⁵³. Intencją tego lokalnego notabla było w tym przypadku podkreślenie jego oddania i lojalności wobec dynastii panującej.

Nie ulega wątpliwości, że wystawienie na cześć członka rodziny cesarskiej łuku honoryfikacyjnego August uczynił niezwykle prestiżowym wyróżnieniem. Dowodzi tego między innymi fakt, że w okresie panowania Augusta przywilej taki na terenie Rzymu został zarezerwowany wyłącznie dla osoby cesarza i jego najbliższej rodziny¹⁵⁴. Co więcej, za rządów pierwszego princepsa łuki dedykowane przedstawicielom dynastii panującej w przestrzeni publicznej Rzymu, wnoszono dopiero po ich śmierci¹⁵⁵. Wiemy, że jedyną osobą uczczoną za życia tym honorem był Tybe-

¹⁵² Polscy historycy i historycy sztuki bardzo często posługują się określeniem „łuk triumfalny” w odniesieniu do wszystkich łuków, bez względu na to, jaki był kontekst i powody jego wystawienia. Por. m.in. J. A. Ostrowski, *Starożytny Rzym. Polityka i sztuka*, PWN, Warszawa – Kraków 1999, s. 227, 282, 310; R. Sajkowski, *Domus Augusta – domus divina*, [w:] *Ideologia i propaganda w starożytności. Materiały konferencji Komisji Historii Starożytnej PTH, Rzeszów 12–14 września 2000*, oprac. L. Morawiecki, P. Berdowski, Stowarzyszenie Literacko-Artystyczne „Fraza”, Rzeszów 2004, s. 372, przyp. 31; Balbuza, op. cit. (zob. wyżej, przyp. 73), s. 50, 100, 116, 204–205.

¹⁵³ Szerzej na temat łuku por. Kleiner, *The Arch of Nero...* (zob. wyżej, przyp. 1), s. 54, 63–64; Rose, op. cit. (zob. wyżej, przyp. 49), s. 130; Boschung, op. cit. (zob. wyżej, przyp. 145), s. 151.

¹⁵⁴ Wyżej wspominałem już, że istniały przypadki wystawienia łuku na terenie Italii lub prowincji przez przedstawicieli lokalnych elit. Były to jednak przedsięwzięcia prywatne.

¹⁵⁵ Kwestia łuku wzniesionego za życia Gajusza i Lucjusza w Rzymie jest, jak już wcześniej kilkakrotnie pisałem, dyskusyjna.

riusz. Monument ten miał jednak stanąć na obszarze Panonii. Pryncypat Tyberiusza przyniósł w tej materii pewne zmiany. Za jego rządów na terenie Rzymu zaszczyt ten za życia przypadł w udziale Germanikowi i Druzusowi Młodszemu. Łuki dedykowane obu następcom tronu miały upamiętniać ich sukcesy militarno-dyplomatyczne.

Godne podkreślenia jest również to, że łuki poświęcone członkom rodziny cesarskiej wznoszono w miejscach szczególnie prestiżowych i często odwiedzanych. W Rzymie były to przede wszystkim Forum Romanum, Cyrk Flaminiusza czy Forum Augusta, w miastach italskich natomiast miejscowe fora. Biorąc pod uwagę to, że w miejscach tych znajdowały się także posągi honoryfikacyjne, jak również inne monumenty dedykowane przedstawicielom dynastii panującej, możemy stwierdzić, że prowadziło to do sukcesywnego zawłaszczania przestrzeni publicznej przez rodzinę cesarską¹⁵⁶.

Praktyka wznoszenia łuków w celu uhonorowania członków rodziny princepsa stanowi specyfikę pryncypatu Augusta i Tyberiusza. Warto zaznaczyć, że zaszczyt ten przyznawano przede wszystkim planowanym następcom tronu. Co ciekawe, tradycja ta zanika za panowania kolejnych cesarzy z dynastii julijsko-klaudyjskiej, kiedy to łuki triumfalne i honoryfikacyjne wystawia się wyłącznie na cześć aktualnego princepsa. W dużym stopniu był to efekt świadomych działań tych cesarzy. Zamordowanie Tyberiusza Gemellusa przez Kaligulę oraz zgładzenie Brytannika przez Nerona doprowadziło do tego, że w rodzinie cesarskiej nie było po prostu osób, które mogłyby zostać uczczone takim zaszczytem. Działania te stały się również wyraźnym sygnałem, że władcy ci nie zamierzają z nikim dzielić się władzą i prestiżowymi honorami. Widać tutaj radykalne odejście od koncepcji polityki dynastycznej Augusta, którą kontynuował także w pierwszej fazie swego panowania Tyberiusz. Nieco inaczej wyglądała sytuacja w okresie panowania Klaudiusza. Cesarz ten ze względu na małoletniość swoich potencjalnych sukcesorów nie powierzał im żadnych istotnych przedsięwzięć publicznych, których pomyślna realizacja mogłaby zostać nagrodzona wystawieniem łuku.

ARGUMENTUM

Describuntur arcus triumphales et ceteri, quibus honorabantur filii nepotesque et alia membra domus Augusteae Tiberianaeque.

¹⁵⁶ Paul Zanker pokazał to dobitnie na przykładzie Forum Romanum, które w czasach Augusta stało się „reprezentacyjnym placem Juliuszy”. Zanker, *August...* (zob. wyżej, przyp. 7), s. 85–87.